

บทที่ 2 ประวัติของสุนทรภู่

“สุนทรภู่” เป็นชื่อที่เรียกกันอย่างสามัญโดยใช้นามบรรดาศักดิ์ผสมกับชื่อจริง กล่าวคือ ท่านมีชื่อว่า “ภู่” ได้รับแต่งตั้งให้เป็น *ขุนสุนทรโวหาร* รับราชการสังกัดกรมพระอาลักษณ์ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และได้รับราชการเป็นเจ้ากรมอาลักษณ์ฝ่ายพระบรมราชวัง มีบรรดาศักดิ์เป็น *พระสุนทรโวหาร* ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

สุนทรภู่เกิดเมื่อวันจันทร์ ขึ้นหนึ่งค่ำ เดือนแปด ปีมะเมีย จ.ศ. ๑๑๔๘ ตรงกับวันที่ ๒๖ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๒๙ ซึ่งเป็นเวลาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกหลังจากสร้างกรุงรัตนโกสินทร์แล้ว ๔ ปี บิดาของสุนทรภู่เป็นชาวบ้านกร่ำ เมืองแกลง เขตจังหวัดระยอง ในปัจจุบัน ส่วนมารดานั้นเล่ากันว่าเป็นชาวเมืองฉะเชิงเทรา ทั้งบิดามารดาได้มาอยู่ด้วยกันในกรุงเทพฯ แต่เมื่อให้กำเนิดสุนทรภู่แล้วก็หย่าร้างกันตั้งแต่สุนทรภู่มียายุไม่ถึงขวบ ฝ่ายบิดากลับไปบวชอยู่ที่เมืองแกลง ส่วนมารดาของสุนทรภู่ได้สามีใหม่ มีบุตรหญิง 2 คน ชื่อ ฉิม กับ นิ่ม แล้วได้เป็นแม่นมของพระองค์เจ้าหญิงจรงกล พระธิดาในกรมพระราชวังบวรสถานพิมุข ในวัยเด็กนี้สุนทรภู่อาศัยอยู่กับมารดาในบริเวณพระราชวังหลังซึ่งอยู่ริมคลองบางกอกน้อย และได้ถวายตัวเป็นข้าในกรมพระราชวังบวรสถานพิมุขด้วย

เมื่อสุนทรภู่เติบโตถึงวัยที่จะศึกษาเล่าเรียนจึงได้เข้าเรียนอยู่ที่สำนักวัดชีปะขาว หรือวัดศรีสุदारามซึ่งอยู่ใกล้ ๆ พระราชวังหลังนั้น ดังปรากฏใน *โคลงนิราศสุพรรณ* ของสุนทรภู่บทหนึ่งว่า

วัดปะขาวคราวรู้	เรียนเขียน
ทำสูตรสอนเสมียน	สมุดน้อย
เดินระวางระวังเวียน	หว่างวัด ปะขาวเอย
เคยขึ้นกลิ้งกลิ้งสรว้อย	สวางท้างกลางสวน

สุนทรภู่คงจะได้ศึกษาเล่าเรียนพอสมควรตามแบบแผนที่นิยมกันในสมัยนั้นเพราะปรากฏว่า ต่อมาเมื่อรับราชการในรัชกาลที่ ๒ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สุนทรภู่เป็นพระอาจารย์ถวายพระอักษรเจ้าฟ้าอาภรณ์ พระโอรสซึ่งประสูติแต่สมเด็จพระเจ้าฟ้าคุณทลทิพยวดี และในรัชกาลที่ ๓ สมเด็จฯ เจ้าฟ้าคุณทลทิพยวดีได้ทรงมอบหมายให้สุนทรภู่ถวายพระอักษรแต่เจ้าฟ้ากลาง กับเจ้าฟ้าปี่อึกด้วย

ในวัยหนุ่ม สุนทรภู่ได้เคยเป็นเสมียนนายระวางกรมพระคลังสวนซึ่งมีหน้าที่เก็บอากรสวน และวัดระวาง อยู่ระยะหนึ่ง แต่แล้วก็กลับมาอยู่ที่พระราชวังบวรสถานพิมุขอย่างเดิม การที่สุนทรภู่ พำนักอยู่ในบริเวณพระราชวังหลังดังกล่าว คงทำให้มี โอกาสรู้จักกับหญิงสาวชาววัง จนกระทั่งเกิด ลอบรักไคร่กับหญิงข้าราชการในพระราชวังหลังผู้หนึ่งชื่อ จัน เมื่อความทราบถึงกรมพระราชวังบวร สถานพิมุข สุนทรภู่และแม่จันก็ถูกลงอาญาจองจำไว้ และบางที่อาจต้องไต่ถามด้วยคดีที่สุนทรภู่ว่าพัน เปรียบเปรยการต้องโทษครั้งนี้ไว้ใน *นิราศเมืองแกลง* ว่า

น้ำก้นอยู่ในท้องชลาสินธุ์ จะกอบกินเค็มขมไม่สมหวัง
เขื่อนไรรู้คู่อยู่ข้างกำแพงวัง จะเกี่ยวมุ้งก็จะเขียนเอาเจียนตาย

สุนทรภู่ถูกจองจำอยู่ไม่นานนักก็พ้นโทษหลังจากที่กรมพระราชวังบวรสถานพิมุขทิวศต (พ.ศ. ๒๓๔๙) หลังจากนั้นสุนทรภู่ได้เดินทางไปหาบิดาที่เมืองแกลง และเขียน *นิราศเมืองแกลง* เล่าเรื่องการเดินทางไว้ด้วย

น่าสังเกตว่า สุนทรภู่ออกเดินทางไปเมืองแกลงอย่างรีบด่วน ไม่ทันได้บอกลาแม่จันหญิง คนรัก จึงได้คร่ำครวญและขอภัยไว้ใน *นิราศเมืองแกลง* ว่า

ถึงทุกข์ไคร่ในโลกที่ โศกเศร้า ไม่เหมือนเราภูมรินอวิลหา
จะพลัดพรากจากกันไม่ทันลา ใช้แต่ต่างถ้อยสุนทรวอน

และ

พี่จากไปได้แต่รักมาฝากน้อง มากกว่าของอื่นอื่นสักหมื่นแสน
พอเป็นคำฟ้าห่มที่ขมแทน อย่าเคืองแค้นเลยที่ฉันไม่ทันลา

จึงอาจพิจารณาได้ว่า สุนทรภู่มิได้ตั้งใจจะเดินทางไปเมืองแกลงมาก่อน แต่เป็นการออก เดินทางอย่างกะทันหันเนื่องจากมีเรื่องเดือดร้อนใจเกี่ยวกับความรักของสุนทรภู่กับแม่จันอันมีบิดาของ แม่จันเป็นสาเหตุ ทำนองว่าไม่ยินดีที่จะรับสุนทรภู่มาเป็นบุตรเขยเนื่องจากขณะนั้นมีชายสูงศักดิ์ผู้ หนึ่งหมายปองแม่จันอยู่ ดังปรากฏใน *นิราศเมืองแกลง* ความว่า

ด้วยเกิดความลามถึงเพราะหึงหวง คนทั้งปวงเขาคิดริษยา
จึงหลีกตัวกลัวบุญคุณบิดา ไปแรมบำปม์ชีวันจะบรรลีย์

และ

ถึงชาตินี้ มิได้สมอารมณ์คิด ด้วยองค์อัครารักษ์จะหักหาญ
ขอให้น้องครองสัจซึ่งปฏิญาณ ได้พบพานกายหน้าเหมือนอารมณ์

ฉะนั้น การไปเมืองแกลงครั้งนี้จึงมีสาเหตุเนื่องมาจากสุนทรภู่ต้องการหลบหลีกเรื่องร้อนใจ และคงจะถือโอกาสนี้ไปเยี่ยมบิดาด้วย

สุนทรภู่ออกเดินทางจากกรุงเทพ ฯ พร้อมด้วยศิษย์รุ่นหนุ่ม ๒ คน ซึ่งติดตามไปด้วย ใช้เวลาประมาณ ๑๐—๑๒ วันจึงถึงบ้านกร่ำ เมืองแกลง ได้พบกับบิดาซึ่งบวชอยู่เป็นที่พระฐานานุกรมของพระครูธรรมรังษี เจ้าคณะเมืองแกลง สุนทรภู่อยู่ที่เมืองแกลงได้ไม่นานก็ล้มเจ็บลง ต้องรักษาพยาบาลกันถึงเดือนเศษจึงหายแล้วจึงเดินทางกลับกรุงเทพ ฯ รวมเวลาที่ออกเดินทางไปเมืองแกลงครั้งนี้ประมาณ ๓ เดือน

เมื่อสุนทรภู่กลับจากเมืองแกลงก็ได้แต่งงานกับแม่จันดังที่เล่าไว้ใน*นิราศพระบาท*ว่า

แต่ວອນເວຍນເຈຍນວາຍຊີວິຕື່ ຈິງໄຕ່ໂຄຣ່ໄສວາກາຄຸຍມານບ໋າງ

การที่สุนทรภู่ได้แต่งงานกับแม่จันนี้ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงสันนิษฐานว่าคงเนื่องด้วยพระอัครชายาในกรมพระราชวังบวรสถานพิมุข พระนามว่าทองอยู่ หรือเรียกกันว่าเจ้าครอกข้างใน ซึ่งทรงเป็นเจ้านายของแม่จันโดยตรง ทรงเมตตாயกแม่จันประทานสุนทรภู่ ทั้งนี้เพราะต่อมาพระอัครชายาพระองค์นี้ยังได้ทรงอุปการะบุตรชายของสุนทรภู่เมื่อเยาว์วัยอีกด้วย

ระหว่างเวลานี้สุนทรภู่ได้ถวายตัวเป็นมหาดเล็กของพระองค์เจ้าปฐมวงศ์ พระโอรสในกรมพระราชวังบวรสถานพิมุขซึ่งผนวชแล้วประทับอยู่ที่วัดระฆังโฆสิตาราม และได้ตามเสด็จเจ้านายพระองค์นี้ไปนมัสการพระพุทธบาทสระบุรีเมื่อเดือนสาม ปีเถาะ ตรงกับ พ.ศ. ๒๓๕๐ ซึ่งเป็นเวลาหลังจากที่แต่งงานอยู่กับแม่จันเพียงไม่กี่เดือน การเดินทางครั้งนี้ สุนทรภู่ได้แต่ง *นิราศพระบาท* ขึ้น ทำให้ทราบว่า แม่จันครองรักอยู่กับสุนทรภู่เพียงระยะเวลาสั้น ๆ ก็มีเรื่องโกรธเคืองกันอย่างรุนแรง

เจ้าคຸມແຄ້ນແສນໂກຣຫຸທິໂຣຫຸທື່ ແຕ່ເດືອນຍື່ຈນຢ່າງເຂົ້າເດືອນສາມ

จนพระหน่อสุวิวงศ์ทรงพระนาม

จากอารามแรมร้างทางกันดาร

ด้วยเรียมรองมุลิกาเป็นข้าบาท

จำนริศร้างนุชสุดสงสาร

ดามเสด็จโดยแดนแสนกันดาร

นมัสการรอยบาทพระศาสดา

เมื่อสุนทรภู่กลับจากนมัสการพระพุทธบาทแล้วจะได้คืนดีกับแม่จันหรือไม่ ไม่ปรากฏหลักฐาน แต่ถ้ากลับคืนดีกันในคราวนี้ก็คงจะเลิกร้างกันอีกในเวลาต่อมาไม่นานนัก สาเหตุของความแตกร้างในชีวิตครองเรือนของสุนทรภูู่กับแม่จันนั้นไม่ปรากฏชัด อาจเป็นเพราะสุนทรภู่เจ้าชู้และดื่มสุราจัด หรือบางทีอาจเป็นเพราะความหึงหวงจนเกินไปของแม่จัน จนทำให้สุนทรภู่เดือดร้อนรำคาญใจก็ได้ ดังที่สุนทรภู่เคยกล่าวไว้ใน *นิราศเมืองแกลง* ว่า

ถึงเจ็บไข้ ไม่คายนไม่คลายรัก มิแต่ล็กลอบนึกรำลึกลึง

ช่วยยืมแย้มแค้นขึ้นอย่ามิ่งตั้ง

ให้เหือดหึ่งลงเสียบ้างจงฟังคำ

และได้เคยอธิบายต่อพระพุทธบาทใน *นิราศพระบาท* ว่า

สตรีหนึ่งแห่งแพศยาหญิง

ทั้งสองสิ่งอย่าได้ขีดพิสมัย

หลังจากที่เลิกร้างกับแม่จันแล้ว สุนทรภู่ได้เดินทางไปอยู่ต่างจังหวัด ดังที่ได้เล่าไว้ใน *นิราศเมืองเพชร* ว่าตนเคยไปอยู่ที่เมืองเพชรบุรีเป็นเวลานาน โดยได้รับอุปการะจากหม่อมมยุรนาคนม่อมห้ามในกรมพระราชวังบวรสถานพิมุขซึ่งออกไปทำไร่ทำนาที่นั่น นอกจากที่เพชรบุรีแล้วสุนทรภู่จะใช้ชีวิตเร่ร่อนไปที่อื่นบ้างหรือไม่อย่างไรนั้น ไม่ปรากฏแน่ชัด อาจจะไปร่วมงานกับคณะละคร นายบุญยังโดยเป็นผู้บอกบทละครดังที่กล่าวไว้ใน *นิราศสุพรรณ* ก็ได้ ครั้นถึง พ.ศ. ๒๓๕๖ สุนทรภู่จึงเดินทางกลับเข้าพระนคร

เมื่อกลับจากเพชรบุรีในปี พ.ศ. ๒๓๕๖ แล้ว สุนทรภู่ก็ได้มีโอกาสเข้ารับราชการในวังหลวง แต่จะเป็นปีใดและมีสาเหตุอย่างไรไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัด เมื่อเข้ารับราชการแล้วสุนทรภู่คงได้แสดงความสามารถในการแต่งบทกลอนถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๒ เป็นที่พอพระราชหฤทัยอยู่เสมอ ดังที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงเล่าถึงความสามารถในการแต่งบทกลอนของสุนทรภู่ไว้ว่า

ครั้งหนึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย กำลังทรงพระราชนิพนธ์บทละครเรื่อง *รามเกียรติ์* ถึงตอนนางสีดามุขกอดตาย บทพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกที่ใช้เส้นละครกันมา มีดังนี้

เอาภูษาผูกคอให้มัน	แล้วพันกับกิ่งไผ่ใหญ่
หลับเนตรจ้านงปลงใจ	อรไทก็ โจนลงมา
บัดนั้น	วายุบุตรวุฒิ ไกรใจกล้า
ครันเห็นองค์อัครกัลยา	ผูกคอโจนมาก็ดอกใจ
ตัวสั้นเพียงสั้นชีวิต	ร้อนจิตตั้งหนึ่งเพลิงไหม้
โลดโผนโจนลงตรงไป	ด้วยกำลังว่องไวทันที
ครันถึงจึงแก้ภูษาทรง	ที่ผูกคอองค์พระลักษมี
หย่อนลงยังพันบ่ถพี	ขุนกระบี่ก็โจนลงมา

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงคิดว่าบทก้านี้ชักช้าเกินไป กว่าหนุมานจะเข้าไปแก้ ไซ้ได้ นางสีดาก็ต้องตายเสียก่อนแล้ว จึงทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นใหม่ว่า

จึงเอาผ้าผูกพันกระสันรัด เกี่ยวกระหวัดกับกิ่งไผ่ใหญ่

แล้วก็ทรงจนพระทัยว่าจะแต่งบทอย่างไรให้หนุมานเข้าแก้ ให้นางสีดาได้ โดยเร็ว จึงโปรดเกล้าฯ ให้สุนทรภู่แต่งต่อ สุนทรภู่จึงแต่งต่อว่า

ชายหนึ่งผูกศอวไท
 บัดนั้น
 ดั่งนั้นก็เป็นที่พอพระราชหฤทัยยิ่งนัก
 อีกครั้งหนึ่ง พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงพระราชนิพนธ์บทชมรถทรง
 ของทศกัณฐ์ว่า

รถที่นั่ง	บุษบกบัลลังก์ตั้งตระหง่าน
กว้างยาวใหญ่เท่าเขาจักรวาล	ยอดเยี่ยมเทียมวิมานเมืองแมน
คุมวงกงหันเป็นควันคว้าง	เทียมสิงห์วังวางข้างละแสน
สารถีซี่ซี่เข้าดงแดน	พื้นแผ่นดินกระเด็นไปเป็นจุม

แล้วทรงนึกความที่จะสนับสนุนความยิ่งใหญ่ของรถทรงของทศกัณฐ์ต่อไป ไม่ออก สุนทรภู่
 ได้แต่งถวายว่า

นทีดีฟ่องนงระลอก	คลื่นกระฉอกกระฉ่อนชลชันชัน
เขาพระสุเมวเอนเอียงอ่อนละมุน	อนนต์หนุนดินดานสะท้อนสะเทือน
ทวยหาญโห่ร้องก้องกัมปนาท	สุธาวาสไหวหวั่นลั่นเลื่อน
บดบังสุริยันตะวันเดือน	คลาดเคลื่อนจัตตุรงค์ตรงมา

สุนทรภู่ได้รับพระมหากรุณาธิคุณโปรดเกล้าฯ ให้ดำรงตำแหน่งกวีที่ปรึกษาคนหนึ่ง มี
 ตำแหน่งเป็นขุนสุนทรโวหาร และได้รับพระราชทานที่ให้ปลุกเร้าเป็นที่ยู่อาศัยใกล้ ๆ กับวังหลวง
 ดังที่สุนทรภู่เล่าไว้ใน *นิราศสุพรรณ* ว่า

ท่าช่างหว่างค่ายล้อม	แหล่งสถาน
ครึ่งพระโกศโปรดประทาน	ที่ให้
เคยอยู่คู่สำราญ	ร่วมเหย้า เจ้าเอย
เห็นแต่ที่มีไต่	พบน้องครองสงวน

ในระหว่างที่รับราชการอยู่นี้ สุนทรภู่มีบุตรชาย ๒ คน ชื่อ พัด และ ดาบ พัดเป็นบุตร
 ชายคนโต ไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัดว่ามารดาชื่ออะไร และเกิดในปีใด แต่มีข้อความพิจารณาได้ว่าแม่จัน
 เป็นมารดา และคงจะเกิดหลังจากปี พ.ศ. ๒๓๕๖ ซึ่งถ้าเป็นดังนั้นก็หมายความว่าหลังจากหย่าร้างกัน
 ในระยะก่อน พ.ศ. ๒๓๕๖ แล้ว สุนทรภู่และแม่จันได้หวนกลับมาคืนดีกันแล้วจึงมีบุตรด้วยกัน คือพัด
 อย่างไรก็ตามในที่สุดสุนทรภู่กับแม่จันก็ต้องหย่าร้างกันอีก และแม่จันไปมีสามีใหม่ ส่วนดาบนั้นมี
 หลักฐานแน่ชัดว่าเกิดจากภรรยาที่ชื่อนิม เป็นชาวบางกวย ถึงแก่กรรมไปตั้งแต่ดาบยังเล็กอยู่ ดังที่
 สุนทรภู่กล่าวถึงใน *นิราศสุพรรณ* และ *นิราศพระประชุม* ว่า

บางกรวยตรวดน้ำแบ่ง	บุญทาน
ส่งนี้มนุชนิพพาน	ผ่องแผ้ว
จำจากพรากพลัดสถาน	ทั้งพี่ หนีเอย
เห็นแต่คลองน้องแคล้ว	คลาดเคลื่อนเตือนปี
เห็นคลองขวางบางกรวยระหวยจิต	ไม่ถ่มคิดนี้มน้อยจะห้อยหา
เคยร่วมสุขทุกซักร้อนแต่ก่อนมา	ไอ้สิ้นอายุเจ้าได้เก่าปี
แต่ก่อนกรรมทำสัตว์ให้พลัดพราก	จึงจำจากนี้มน้องให้หมองศรี
เคยไปมาหาน้องในคลองนี้	เห็นแต่ที่ห้องคลองน้องน้ำตา
เมื่อพัดและตาบยังเล็ก พระอัครชายาในกรมพระราชวังบวรสถานพิมุข	ได้ทรงรับทั้งสอง

เข้าไปเลี้ยงดูในพระราชวังหลังด้วย ตั้งได้กล่าวมาแล้วในตอนต้น

สุนทรภู่จะเป็นนักดื่มสุรามาแต่เมื่อใดไม่ปรากฏ แต่ในระหว่างรับราชการนั้นสุนทรภู่ดื่มสุราจัด คบวาทหนึ่งสุนทรภู่ได้ไปทามารดาในขณะเมาสุรา เมื่อมารดาว่ากล่าวตักเตือนสุนทรภู่กลับแสดงอาการก้าวร้าวขู่ขี้ขี้มารดา และทำร้ายญาติผู้ใหญ่ที่เข้ามาห้ามปรามจนญาติผู้นั้นได้รับบาดเจ็บสาหัส จึงทูลเกล้าฯ ถวายฎีกาฟ้องร้อง ทำให้สุนทรภู่ถูกลงอาญาให้จำคุกไว้ สุนทรภู่จะถูกจำคุกเป็นเวลานานเท่าใดและพ้นโทษด้วยเหตุใดไม่ทราบแน่ชัด แต่เล่ากันถึงเหตุที่สุนทรภู่พ้นโทษว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงพระราชนิพนธ์บทละครเรื่องหนึ่งติดขัดอยู่ ไม่มีผู้ใดจะแต่งต่อให้เป็นทีสมพระราชหฤทัยได้ จึงโปรดเกล้าฯ ให้เบิกตัวสุนทรภู่มาแต่งต่อ ซึ่งก็ได้ดังพระราชประสงค์ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พ้นโทษ สมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์ที่ปรึกษาในพระองค์ที่ติดคุกอยู่นั้น สุนทรภู่ได้เริ่มแต่งหนังสือเรื่อง *พระกัมมณี* ด้วย

เหตุการณ์สำคัญอีกอย่างหนึ่งที่เกิดขึ้นในระหว่างที่สุนทรภู่รับราชการ ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นชนวนที่ทำให้สุนทรภู่ต้องตกอับ ถูกถอดออกจากราชการและต้องออกบวชในเวลาต่อมาก็คือ เมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงพระราชนิพนธ์บทละครเรื่องอิเหนา โปรดเกล้าฯ ให้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งขณะนั้นดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ ทรงรับแต่งคอนบุษบาเล่นธรรเมื่อท้าวดาหาไปใช้นั้น เมื่อทรงแต่งเสร็จแล้วก็มิรับสั่งวานให้สุนทรภู่ตรวจแก้ไข สุนทรภู่กราบทูลว่าดีแล้ว ครั้งถึงเวลาที่ทรงอ่านถวายสมเด็จพระราชบิดาต่อหน้ากวีที่ปรึกษาทั้งหมด สุนทรภู่กลับขอแก้บทพระราชนิพนธ์ตอนหนึ่งว่า

น้ำใสไหลเย็นแลเห็นตัว	ปลาแหวกกอบัวอยู่ไหวไหว
เป็น	
น้ำใสไหลเย็นเห็นตัวปลา	ว่ายแหวกปทุมมาอยู่ไหวไหว

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยก็ทรงโปรดตามที่สุนทรภู่แก้ เหตุการณ์ครั้งนี้ทำให้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็รู้ว่าสุนทรภู่แกล้งไม่ตรวจแก้ ไชยบทพระราชนิพนธ์เสียแต่แรกก็เพื่อจะเอาไว้ดีให้ทรงอภัยในที่ชุมนุมกวี

อีกครั้งหนึ่ง เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์บทละครเรื่องสังข์ทองตอนท้าวสามลจะให้พระธิดาเลือกคู่ ขณะที่ทรงอ่านถวายพระราชบิดาถึงคำปรารภของท้าวสามลว่า

จำจะคิดปลุกฝั่งเสียยังแล้ว ให้ลูกแก้วสมมาตปรารภณา

สุนทรภู่ขัดขึ้นท่ามกลางที่ประชุมก็ว่า ลูกปรารภณาอะไร เป็นทำนองดิงว่าความในกลอนวรรคหลังไม่ชัดเจน พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงแก้เป็น “ให้ลูกแก้วมีคู่เสน่หา” ทั้งทรงขัดเคืองสุนทรภู่ว่าแกล้งพระองค์อีกครึ่งหนึ่ง

เหตุการณ์ดังกล่าวนี้ สุนทรภู่จะมีเจตนาอย่างใดหรือไม่ก็ตาม พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงถือเป็นข้อที่ทำให้ทรงขุ่นเคืองพระทัย และทรงมีนติงต่อสุนทรภู่มาจนตลอดรัชกาลที่ ๒

ตอนปลายรัชกาลที่ ๒ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย โปรดเกล้าฯ ให้สุนทรภู่เป็นครูสอนหนังสือถวายสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าอาภรณ์ ซึ่งคงเป็นระหว่างเวลา พ.ศ. ๒๓๖๔-๒๓๖๗ สุนทรภู่ได้แต่งกลอนเรื่อง*สวัสดิรักษา* และ *สิงห์ไกรภพ* ถวายเจ้าฟ้าอาภรณ์ ในตอนนั้นด้วย ส่วน*เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน* ตอนกำเนิดพลายงาม ก็คงแต่งในรัชกาลที่ ๒ นี้เช่นกัน

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเสด็จสวรรคตในเดือนแปด ปีวอก พ.ศ. ๒๓๖๗ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ขึ้นครองราชสมบัติ ทรงพระนามว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว สุนทรภู่ก็ออกบวช ดังที่เล่าไว้ใน *รำพันพิลาป*ว่า

แต่ปีวอกออกขาดราชกิจ	บรรพชิตพิศวาสพระศาสนา
เหมือนลอยล่องท่องทะเลอยู่เอย	เห็นแต่ฟ้าฟากก็เปลี่ยวสุดเหลือยวแล
ดูฟากฝั่งหวังจะหยุดก็สุดเนตร	แสนทเวชเวียนว่ายสายกระแสน
เหมือนทรงเปลี่ยวเที่ยวแสวงทุกแขวงแคว	ได้เห็นแต่ศิษย์หาพยาบาล

สุนทรภู่ออกบวชคราวนี้เล่ากันว่า เพื่อหลีกเลี้ยงราชภัย เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงขัดเคืองสุนทรภู่มาตั้งแต่ครั้งรัชกาลที่ ๒ สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุภาพประทานพระวินิจฉัยไว้ว่า ก่อนออกบวชสุนทรภู่คงจะถูกถอดยศด้วย ดังปรากฏคำรำพันของสุนทรภู่ใน *นิราศภูเขาทอง* ว่า

ถึงสามโคกโคกถวิลถึงปิ่นเกล้า	พระพุทธรเจ้าหลวงบำรุงซึ่งกรุงศรี
ประทานนามสามโคกเป็นเมืองตรี	ชื่อปทุมธานีเพราะมีบัว
โอ้พระคุณบุญล้นไม่กลับหลัง	แต่ชื่อตั้งยังอยู่เขารัฐ
แต่แรนที่สุนทรประทานตัว	ไม่รอดชั่วเช่นสามโคกยิ่งโคกใจ
สิ้นแผ่นดินสิ้นนามตามเสด็จ	ต้องเที่ยวเตร่จรหาที่อาศัย
แม้ก่าเน็ดเกิดชาติใดโต	ขอให้ได้เป็นข้าฝ่าธุลี

นอกจากนี้ เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้ระดมเหล่ากวีแต่งคำ-
ประพันธ์จารึกวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม นับเป็นการประชุมกวีครั้งใหญ่ แต่สุนทรภู่ซึ่งเป็นกวีมี
ชื่อผู้หนึ่งกลับมิได้แต่งคำจารึกในครั้งนี้เลย เป็นการแสดงว่าสุนทรภู่คงจะเป็นคนมีตำหนิโทษ พระ-
บาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ทรงโปรด ดังที่สุนทรภู่กล่าวถึงด้วยความสะเทือนใจไว้ในนิราศ
ภูเขาทอง และ นิราศวัดเจ้าฟ้า ว่า

กระนั้นหรือชื่อเสียงเกียรติยศ	จะมีหมดล่วงหน้าทันตาเห็น
เป็นผู้ตีมีมากแล้วยากเย็น	คิดก็เป็นอนิจจังเสียทั้งนั้น
นิจาเอ๋ยเคยบำรุงผ้าถุงหม่ม	เคยอบรมรำกลืนไม้สั่นหอม
เหมือนหายศหมดรักมาปลักปลอม	จนชุ่มพอมผิวคล้ำระกำใจ
และ	
ให้ครองกรุงฟังเฟื่องเปรี๊ยะปรากฏ	เกียรติยศอยู่ตลอดอย่าถอดถอน

หลังจากออกจากราชการและออกบวชในปี พ.ศ. ๒๔๖๗ แล้ว สุนทรภู่ได้ใช้ชีวิตส่วนใหญ่
ด้วยการท่องเที่ยวไปตามหัวเมืองต่าง ๆ เช่นราชบุรี เพชรบุรี และกาญจนบุรี เป็นต้น ซึ่งเป็นการเดิน
ทางที่ต้องผจญความทุกข์ยากและอันตรายนานาประการ ดังมีเนื้อความปรากฏใน *รำพันพิลาป* ที่สุนทรภู่
แต่งขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๕ ขณะจำพรรษา ณ วัดเทพธิดาวา

ทางบกเรือเหนือได้เที่ยวไปทั่ว	จังหวัดหัวเมืองสิ้นทุกถิ่นฐาน
เมืองพริบพรีที่เขาทำรองน้ำตาล	รับประทานหวานเย็นก็เป็นลม
ไปราชพรีมีแต่พาลจันทาลพระ	เหมือนไปปะบอระเพ็ดเหลือเซ็ดขม
ไปขึ้นเขาเล่าก็ตกกระบม	ทุกขระทมแทบจะตายเสียหลายคราว
ครั้งไปด่านกาญจนบุรีที่กะเหรียง	ฟังแต่เสียงเสื่อสีหะชะนีหนาว
นอนน้ำค้างพร่างพรมพรอยพรมพราว	เพราะเชื่อลาลวงว่าแรมแปรเป็นทอง

ทั้งฝ่ายลูกถูกปอบมันลอบใช้
เข้าว้าสามอายุที่ส่องพี่น้อง
ทุกเข้าคำลำบากแสนยากยิ่ง
เสียงฉู่ฉู่หว่านเวียนร่อนรุ่ม

หากแก้ได้ให้ไปเข้ากินเจ้าของ
ยามขัดข้องขาดมั่งร้นยุ่งชุม
เหลือทนจริงเจ็บแสบใส่แกลบสุ่ม
เป็นกลุ่มกลุ่มกุ่มกุ่มกัณฑ์ตั้งปดยุ่ง

เนื้อความใน *รำพันพิลาป* / นั้นถึงแม้จะกล่าวถึงเหตุการณ์ต่าง ๆ ในชีวิตของสุนทรภู่ในระยะหลังจากออกบวชไว้มากก็จริง แต่ก็ไม่มีรายละเอียดชัดเจนนัก และมีได้ระยะเวลาไว้ด้วย นอกจากนั้น สุนทรภู่ยังแต่ง *รำพันพิลาป* ในขณะที่กำลังขมขื่นและคับแค้นใจ การลำดับเหตุการณ์บางตอนจึงสับสนและไม่แน่นอนนักว่าเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่สุนทรภู่กล่าวถึงนั้น จะอยู่ในระยะเวลาใดในชีวิตของสุนทรภู่อย่างไรก็ตาม มีหลักฐานสำคัญที่ระบุเรื่องราวในช่วงชีวิตตอนหนึ่งของสุนทรภู่ คือในปี พ.ศ. ๒๓๗๒ สมเด็จพระเจ้าฟ้าคุณทศทิพยวดี ทรงมอบหมายให้สุนทรภู่รับหน้าที่เป็นพระอาจารย์ถวายพระอักษรแก่เจ้าฟ้ากลางและเจ้าฟ้าปิ๋วซึ่งเป็นพระอนุชาของเจ้าฟ้าอาภรณ์ที่สุนทรภู่เคยถวายพระอักษรมาก่อนนั่นเอง ดังมีความปรากฏในเพลง *ยาวถวายไอวาท* ที่สุนทรภู่แต่งขึ้นถวายเจ้าฟ้ากลางและเจ้าฟ้าปิ๋วหลังจากที่ตนพ้นจากหน้าที่พระอาจารย์แล้ว^{*}

แผ่นดินหลังครั้งพระโกศกั โปรตเกศ
สิ้นแผ่นดินสิ้นบุญของสุนทร

ฝ่ากพระเชษฐานันให้ฉันสอน
ฟ้าอาภรณ์แปลกพักตร์อาลักษณ์เดิม

และ

ด้วยเหตุว่าฝ่าพระบาทได้ขาดเสร็จ
ทูลกระหม่อมยอมให้พระทัยปลง
ในวันนั้นวันอังคารพยานอยู่
ขอละอองสองพระองค์จงทรงจำ

โดยสมเด็จพระทานตามความประสงค์
ถวายองค์อนุญาตเป็นขาดคำ
ปีฉลูเอกศกแรมหกค่ำ
อย่าเชื่อคำคนอื่นไม่ยืนยาว

หลักฐานที่ปรากฏแน่นอนอีกอย่างหนึ่งก็คือ สุนทรภู่เคยจำพรรษาอยู่ที่วัดราชบูรณะ (วัดเลียบ) ระยะเวลาหนึ่ง และเคยอาศัยอยู่ที่วัดอรุณราชวราราม (วัดแจ้ง) ความนี้ปรากฏอยู่ใน *นิราศภูเขาทอง* ซึ่งยังไม่อาจสรุปได้แน่นอนว่าสุนทรภู่เดินทางไปภูเขาทองในปีใด และจะเป็นเวลาก่อนหรือหลังจากที่ได้ทำหน้าที่พระอาจารย์ถวายพระอักษรในปี พ.ศ. ๒๓๗๒ อย่างไรก็ตาม ระยะเวลาดังกล่าวนี้

* สุนทรภู่แต่ง *เพลงยาวถวายไอวาท* ในปีที่ไม่ปรากฏหลักฐาน แต่จะคงเป็นเวลาก่อน พ.ศ. ๒๓๗๕ อันเป็นปีที่เจ้าฟ้ากลางมีพระชนม์ ๑๓ พรรษา และจะเข้าพระราชพิธีโสกันต์ตามราชประเพณี ทั้งนี้เพราะสุนทรภู่กราบทูลไว้ว่า “ก่อโสกันต์วันพระองค์ทรงศึกษา จะได้มานอบนบได้พบเห็น”

ก็ไม่ห่างกันมากนัก* คงไม่ทำให้เกิดความแตกต่างอย่างสำคัญ จึงขอลำดับเหตุการณ์ตอนนี้อย่างไม่
เจาะจงเรื่องเวลานัก

เมื่อออกบวชและได้ท่องเที่ยวไปตามหัวเมืองต่าง ๆ ราว ๒-๓ ปี แล้วสุนทรภู่ก็กลับมาอยู่ที่
ที่วัดราชบูรณะ ในขณะที่จำพรรษาอยู่ที่วัดราชบูรณะนั้น มีเหตุการณ์บางอย่างที่ทำให้สุนทรภู่เดือดร้อน
ใจจึงเดินทางไปนมัสการพระธาตุที่วัดภูเขาทอง อยุธยา ซึ่งสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรง
กล่าวว่าเนื่องจากสุนทรภู่ออกมาผิดวินัยสงฆ์ อาจเป็นเพราะสุนทรภู่เสพสุรา จึงถูกภิกษุพยานิกรรม
ขับไล่ออกจากวัดราชบูรณะ ทั้งนี้จะทรงรวบรวมจากคำบอกเล่าหรือจะทรงวินิจฉัยจากความใน*นิราศ
ภูเขาทอง* ก็ไม่อาจทราบได้ สำหรับเนื้อความใน*นิราศภูเขาทอง* นั้น สุนทรภู่กล่าวถึงเรื่องนี้
อย่างไม่ชัดเจนนักว่า

โอ้อวาสราชบูรณะพระวิหาร	แต่ ^{นี้} นานนับทิวาจะมาเห็น
เหล็กรำลิกนิกน่าน้ำตากระเด็น	เพราะชุกเข็ญคนพาลมารันททาง
จะยกหยิบธิดีเป็นที่ตั้ง	ก็ใช้ถึงแพนสัดเห็นขัดขวาง
จึงจำลาอาวาสนิราศร้าง	มาอ้างอ้างวิญญานในสาคร
และ	
ถึงโรงเหล้าเตากลั่นควนโขมง	มีคันโพงผูกสายไว้ปลายเสา
โอ้อาปกรรมน่านรกเงี้ยวกเรา	ให้มัวเมาเหมือนหนึ่งบ้าเป็นน่าอาย
ทำบุญบวชกรวดน้ำขอสำเร็จ	สรรพเพชฌัญโญญาณประมาทหมาย
ถึงสุราพารอดไม่พอควาย	ไม่ไถ่ลักร้ายแกลิ่งเมินก็เกินไป
ไม่เมาเหล้าแล้วแต่เรายังเมารัก	สุดจะหักห้ามจิตคิดในเน
ถึงเมาเหล้าเข้าส่ายก็หายไป	แต่เมาใจนี้ประจำทุกคำคิน

ความในตอนหลังนี้แม้ว่าสุนทรภู่จะพูดถึงการเสพสุรา แต่ก็^๕ไม่อาจจะถือเป็นข้อยืนยันได้ว่า
สุนทรภู่เสพสุราในระหว่างเป็นพระภิกษุจนเป็นเหตุให้ถูกขับออกจากวัด สุนทรภู่อาจจะหมายถึงว่าตน
เคยดื่มสุราจัดเมื่อก่อนบวชก็อาจเป็นได้ ฉะนั้นจึงอาจพิจารณาได้อีกประเด็นหนึ่งว่า สุนทรภู่อาจย้าย
ออกจากวัดราชบูรณะด้วยความสมัครใจของตนเองด้วยเหตุ “เพราะชุกเข็ญคนพาลมารันททาง” การที่
สุนทรภู่ย้ายไปอยู่ที่วัดอรุณราชวรารามซึ่งเป็นพระอารามหลวงเช่นเดียวกับวัดราชบูรณะก็เป็นข้อชวน
ให้เข้าใจว่าสุนทรภู่ น่าจะไม่ได้ถูกขับไล่ออกจากวัดอย่างมีความผิด เพราะถ้าเป็นดังนั้นก็น่าจะเป็นเรื่องอื้อฉาว

* สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพประทานความเห็นที่สุนทรภู่แต่ง*นิราศภูเขาทอง* ในปี พ.ศ. ๒๓๗๓
และฉันทน์ ขำวิไลก็ลงความเห็นเช่นนั้น ส่วน ธนิต อยู่โพธิ์ ลงความเห็นที่ สุนทรภู่คงเดินทางไปภูเขาทองในปี
พ.ศ. ๒๓๗๑ และม.จ. จันทจิราภรณ์ รัชนี้ ทรงแย้งความเห็นของฉันทน์ ขำวิไลที่ว่าสุนทรภู่ถวายพระอภัยก่อนแล้ว
จึงเดินทางไปภูเขาทองนั้นว่าไม่อาจยุติเป็นที่แน่นอนได้ สำหรับผู้เขียนนั้นมีความเห็นว่าน่าจะเป็น พ.ศ. ๒๓๗๑

และน่ารังเกียจ เจ้าอาวาสวัดอรุณราชวรารามคงจะไม่ยินดีต้อนรับเป็นแน่ หรืออีกนัยหนึ่ง ถ้าสุนทรภู่ต้องโทษถูกขังไว้จริง ก็น่าจะรู้สึกอับอายเกินกว่าที่จะอยู่ในพระนครต่อไปได้ คงจะต้องหลบไปอยู่ตามหัวเมืองอย่างน้อยก็สักระยะเวลาหนึ่ง แต่ข้อเท็จจริงปรากฏว่า สุนทรภู่เพียงแต่ออกไปมัสการพระบรมธาตุที่ภูเขาทองพอให้รู้สึกสบายใจโดยใช้เวลาเดินทางไปกลับเพียง ๔ วัน แล้วกลับมาอยู่ที่วัดอรุณราชวราราม

สุนทรภู่ไปภูเขาทองครั้งนี้มีบุตรชายติดตามไปเพียงคนเดียวคือพัด และยังมีศิษย์วัดจำนวนหนึ่งเดินทางไปด้วย ดังที่สุนทรภู่กล่าวถึงว่า

ไ้อยามเชิญเห็นอยู่แต่หนูพัด ช่วยนั่งบัตยงให้ ไม่ ไกลกาย

และ

ถึงตัวเราเล่าถ้ายังมีโยมหญิง ไหนจะนั่งดูตายอายุบุปผา

คงจะใช้ ให้ศิษย์ที่ติดตาม อุดสำห้หาเอาไปฝากตามยากจน

ดังนี้ ทำให้เชื่อว่า ในเวลาก่อนหน้านั้นจนกระทั่งถึงเมื่อไปภูเขาทองสุนทรภู่ยังมีได้รับตามมาอยู่กับตน มิฉะนั้นก็น่าจะพาไปภูเขาทองด้วย จึงทำให้น่าคิดว่าสุนทรภู่กลับจากภูเขาทองแล้วจึงได้ทำหน้าที่พระอาจารย์ถวายพระอักษรในปี พ.ศ. ๒๓๗๒ เพราะในเพลงยาวถวายโอวาทนั้นกล่าวพาดพิงถึงตาบด้วย

เมื่อสุนทรภู่กลับจากภูเขาทองก็ได้มาอยู่ที่วัดอรุณราชวราราม ขณะที่อยู่วัดนี้ก็มิได้ขาดความตั้งใจที่ให้อายุคนคิดจะลาสิกขาบท แต่ยังไม่ทันจะละจากสมณเพศก็พอดีได้รับหน้าที่ให้ถวายพระอักษรเจ้าฟ้าทั้งสองพระองค์นั้นเสียก่อน ดังความใน *รำพันพิลาป* ซึ่งกล่าวไว้เป็นนัยว่า

ไ้อยามจนล้นเหลือสิ้นเหลือหมอน สู้ชุ่มช่อนเสียมิให้ใครใครเห็น

ราหูทับยับยั้งเฝือญเป็น เปรียบเหมือนเช่นพราหมณ์ชิมฉินันท์

จะสักกาลาพระอธิษฐาน โดยกันดารเดือดร้อนสุดผ่อนผัน

พอพวกพระอภัยมณีศรีสุวรรณ เธอช่วยกันแก้ร้อนค่อยผ่อนเย็น

สำหรับสาเหตุที่ทำให้เกิดความคับแค้นใจนั้น อาจเป็นด้วยถูกกล่าวหาว่ามีความผิดอย่างใดอย่างหนึ่ง บางทีอาจเป็นเรื่องการลอบรักใคร่ติดต่อกับสตรี เพราะมีกล่าวไว้ใน *นิราศสุพรรณ* ตอนหนึ่งว่า

วัดแจ้งแต่งตักตั้ง เตียนนอน

เคยปกนกน้อยคอน คู่พร้อง

เคยลอบตอบสารสมร สมานสมักร รักเอย

จำจากพรากนุชน้อง นกน้อยลอยลม

สาวแก่แม่หม้ายแม่ัน	มีคุณ
ขอเดชะพระอรุณ	ราชู
ยามดึกนีกส่งบุญ	แบ่งฝาก มากเอย
วัดช่วยอวยสวัสดิ์คู่	คิดพร้อมสนองเพลง

จากโคลงข้างต้นนี้ ชวนให้สันนิษฐานด้วยว่า บางทีสุนทรภู่อาจจะย้ายไปอยู่วัดพระเชตุพน-วิมลมังคลารามในโอกาสนี้ด้วย (จำจากพรากนุชน้อง นกน้อยลอยลม)

ในเวลาที่ออกบวชแล้วไม่นานนัก สุนทรภู่ได้เดินทางไปเพชรบุรีด้วยกิจธุระอย่างใดอย่างหนึ่งตามที่เล่าไว้ใน *นิราศเมืองเพชร* จากเหตุการณ์ที่บันทึกไว้ในนิราศเรื่องนี้ ทำให้เชื่อได้ว่าเวลาเดินทางมาเมืองเพชรบุรีของสุนทรภู่ครั้งนี้จะอยู่ในระหว่าง พ.ศ. ๒๓๗๑-๒๓๗๔ ทั้งนี้เพราะขุนแพ่งที่สุนทรภู่แวะไปเยี่ยมบ้านนั้นได้ถึงแก่กรรมไป ในการทำศึกกับลาวเมื่อปี พ.ศ. ๒๓๗๐-๒๓๗๑ (ตามที่ปรากฏในพงศาวดารไทย) ขณะที่สุนทรภู่ไปถึงบ้านขุนแพ่งนั้น ภรรยาของขุนแพ่งยังมีความเศร้าโศก ซึ่งแสดงว่าขุนแพ่งเพิ่งสิ้นชีวิตไปไม่นานนัก (สุนทรภู่เคยมาบ้านขุนแพ่งครั้งหนึ่งแล้ว)

ได้เยี่ยมเยือนเรือนบ้านท่านขุนแพ่ง	มาปลุกแปลงแปลกกว่าเมื่ออาศัย
ด้วยศึกลาวคราวนั้นเชอวรลย์	ไม่มีใครครอบครองจึงหมองมัว
แสนสงสารท่านผู้หญิงมิ่งเมียหลวง	เผ่าก่อนทรวงเสียใจอาลัยผัว
ทำเมียน้อยอ้อยอิ่งหญิงคนครัว	พากันมัวหมองคล้ำระกำตรอม
เมื่อมาเรือนเยือนศพได้พบพักตร์	ไม่หมองนักราวนี้รูปช่างซูบผอม
เพราะครวญคร่ำกำสรวตสู้ออดอม	เหมือนแก่งอมหมิงเจียบเซียบสำเนียง

กิจธุระที่สุนทรภู่เดินทางไปเพชรบุรีครั้งนี้ สุนทรภู่กล่าวไว้ ไม่สู้ชัดเจนนักว่าเป็นอะไร ทราบแต่ว่าเป็นเรื่องที่รับอาสาเจ้านายพระองค์หนึ่งมา ดังปรากฏใน *นิราศเมืองเพชร* ว่า

อนาถหนาวคราวอาสาเสด็จ	ไปเมืองเพชรบุรีถิ่นสถาน
ลงนาวาหน้าวัดนัมัสการ	อธิษฐานถึงคุณกรุณา
ช่วยชูบเลี้ยงเพียงชนกที่ปกเกศ	ถึงต่างเขตของประสงค์องศา
และ	
แล้วไปบ้านท่านแห่งตำแหน่งใหม่	ยังรักใคร่ครองจิตสนิทสนม
ที่ธุระจะใคร่ได้ใจนิยม	เขารับสมปวารณาสามีภักดิ์

* สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานาถทรงกล่าวว่า สุนทรภู่วินิจฉัยพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวไปแก่จะเป็นของสิ่งไหนไม่ทราบ ฉันทน์ ขำวิไล สันนิษฐานว่าสุนทรภู่ไปเพชรบุรีครั้งนี้เป็นการอาสาพระองค์เจ้า-ลักขณาคุณ (พระโอรสในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว) ไปสู่ขอธิดาของขุนแพ่ง และวนิดา จิตติกันทิมา สันนิษฐานว่า สุนทรภู่อาจจะอาสาสมเด็จพระเจ้าฟ้าคุณทศทิพวงศ์ ไปแสวงหาสิ่งที่พระองค์มี พระประสงค์อย่างใดอย่างหนึ่ง

อีกตอนหนึ่งสุนทรภู่กล่าวบรรยายไว้ ซึ่งจะหมายถึงฐานะที่ตนอาสาหรือเป็นความปรารถนา
ในเรื่องส่วนตัวก็ไม่อาจทราบได้ ความว่า

ได้สร้างน้ำชำระพระสัมฤทธิ์	ถวายรูปเทียนอุทิศพิษฐาน
ขอเดชพระสัมฤทธิ์พิศดาร	ท่านเชี่ยวชาญเชิญช่วยด้วยสักครั้ง
ให้ได้แหวนแทนทรงสักวงหนึ่ง	กับแพรซึ่งหอมหมื่นให้สมหวัง
แผ่นดินของสองสิ่งเห็นจริงจัง	จะแต่งตั้งบายศรีมีละคร
ทั้งเทียบเงินเทียบทองของสวย	เหมือนเขาเคยบูชาหน้าสังขร
สาธุสะพระสัมฤทธิ์ประสิทธิ์พร	ให้ได้นอนผูกฟูเหมือนชุก

สุนทรภู่เดินทางไปเพชรบุรีครั้งนี้มีพัดบุตรชายติดตามไปด้วย และยังมีอีกคนหนึ่งที่สุนทรภู่
เรียกชื่อว่า นิล ซึ่งไม่ปรากฏแน่ชัดว่ามีความสัมพันธ์กับสุนทรภู่อย่างไร ความตอนหนึ่งกล่าวว่า

ได้ชมเพลินเดินมาถึงหน้าโบสถ์	สมาโทษถือเทียนเวียนทักษิณ
เคารพสามตามกำหนดหมตมลิน	กับหนูนิลหนูพัดเข้ามัสการ

นอนจากนี้ยังมีลูกศิษย์ติดตามไปด้วยหลายคน ซึ่งบางตอนสุนทรภู่ก็เรียกศิษย์เหล่านี้ว่า
หนูน้อย

มาตามทางหว่างโตนดสิงโลดจิต	แต่พวกศิษย์แสนสุขสนุกสนาน
เห็นกระด้ายไล่โลดโอดทะยาน	เสียงลูกตาลกรากตึงตะลึงแล

และ

ไ้อกน่องท่องเที่ยวมาเปลี่ยวจิต	ไม่มีมิตรที่จะชมสมประสงค์
กับหนูน้อยพลอยเพลินเที่ยวเดินวง	ขึ้นถึงองค์พระเจดีย์บนคีรีน
ต่างเหนือบอบนอบน้อมอยู่พร้อมพรัง	บ้างหยุดนั่งเอนนอนกับก้อนหิน

ปรากฏความใน *นิราศวัดเจ้าฟ้า* ที่สุนทรภู่แต่งอีกเรื่องหนึ่งว่า สุนทรภู่ได้เดินทางไปวัด
เจ้าฟ้าอากาศ อยู่ชยา มีผู้ร่วมเดินทางไปด้วยคือ พัด ตาบ บุตรชายและภริยาบุตรบุญธรรม นอกจากนี้
ก็มี จัน มาก และบุญนาค สามคนนี้จะ เป็นบุตรบุญธรรมของสุนทรภู่หรือเป็นเพียงศิษย์ก็ไม่ทราบได้
แน่ชัด

สุนทรภู่ไปวัดเจ้าฟ้าอากาศครั้งนี้ มีจุดมุ่งหมายจะไปหาอายุวัฒนะตามลายแทงที่ตนได้มา
จากหัวเมืองเหนือ ลายแทงนี้ระบุว่ามียาอายุวัฒนะฝังอยู่ที่วัดเจ้าฟ้าอากาศ มีตำนานความเป็นมาตามที่
สุนทรภู่กล่าวถึงใน *นิราศวัดเจ้าฟ้า* ดังนี้

อุโบสถมหตหลังคาผาผนัง
 ด้วยหรือสร้างสมมานมนาน
 มาเที่ยวเล่นเห็นหินบนดินโขด
 จึงจัดช่างสร้างอารามตามทำนอง
 รูปพระเจ้าเท่าพระองค์แล้วทรงสถาป
 พอฤกษ์สี่องค์เหาะตรงมา
 เธอไม่อยู่รู้ว่าหลงในสงสาร
 ใส่ตุ้มทองรองไว้ที่ใต้พระ
 ช่วยสร้างโบสถ์โขดเขื่อนให้เหมือนเก่า
 วัดเจ้าฟ้าอากาศนาถนรินทร์

พระเจ้านั่งอยู่แต่องค์นำสงสาร
 แต่โบราณเรื่องพระเจ้าตะเกาทอง
 เตียวสันโตชดั่งสำลีไม่มีหมอง
 ทรงจำลองลายหัตถ์เป็นปฏิมา
 ให้อยู่ตราบศักราชพระศาสนา
 ถวายอายุอายุวัฒนะ
 ซ้ำให้ทานแห่งยาอุตสาหะ
 ใครพบปะเปิดได้เอาไปกิน
 นามนั้นเขาเขียนแจ้งที่แห่งหิน
 ให้ทราบสิ้นสืบสายเพราะลายแทง

เมื่อได้มาถึงวัดเจ้าฟ้าอากาศและทำพิธีเพื่อจะให้ ได้ยาอายุวัฒนะตามต้องการแล้ว ปรากฏว่า ไม่ประสบผลสำเร็จ สุนทรภู่และผู้ติดตามทั้งหมดก็พากันเดินทางกลับ

ตอนที่สุนทรภู่เดินทางไปวัดเจ้าฟ้าอากาศนั้นคงจะจำพรรษาอยู่ที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ตามที่กล่าวในตอนต้นของ *นิราศวัดเจ้าฟ้า* ว่า “ก่าจัดจรงจากนิเวศเชตุพน” เหตุที่สุนทรภู่อย้ายมาอยู่ที่ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามนี้ สมเด็จพระอมรินทราบรมราชินีทรงพระนิพนธ์ว่า นัยหนึ่งสุนทรภู่ ย้ายมาพึ่งพระบารมีกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส พระโอรสในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า- จุฬาโลก ซึ่งทรงครองเพศบรรพชิต และประทับ ณ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม อีกนัยหนึ่ง พระองค์เจ้าลักขณานุคุณทรงชักชวนให้สุนทรภู่มาอยู่ที่นั่น ซึ่งอาจจะเป็นจริงทั้ง ๒ นัย คือพระองค์- เจ้าลักขณานุคุณทรงเป็นผู้ชักชวนด้วยทรงโปรดปรานว่าสุนทรภู่เป็นกวีมีความสามารถ และกรม- สมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสในฐานะที่ทรงเป็นเจ้าอาวาสวัด ประทานอนุญาตให้สุนทรภู่อยู่ที่นั่นได้ ทั้งนัยยังมีบทกลอนตอนหนึ่ง ใน *นิราศวัดเจ้าฟ้า* ซึ่งสุนทรภู่เปิดเผยว่าในขณะที่นั้นตนกำลังหมายจะพึ่ง พระองค์เจ้าลักขณานุคุณว่า

อนึ่งเล่าเจ้านายที่หมายพึ่ง	ให้ทราบซึ่งสุจริตพิสมัย
อย่าหลงสิ้นหินชาติขาดาลัย	นำพระทัยทูลเกล้าให้ยาวยืน

สมเด็จพระอมรินทราบรมราชินีทรงสนับสุนทรภู่ย้ายมาอยู่วัดพระเชตุพน- วิมลมังคลารามในพ.ศ. ๒๓๗๕ และเดินทางไปวัดเจ้าฟ้าอากาศในปีเดียวกันนี้ ซึ่งเป็นปีที่พระองค์เจ้า- ลักขณานุคุณผนวชและประทับ อยู่ที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม นอกจากนี้ยังมีคำบอกเล่ากันอีกว่า พระองค์เจ้าลักขณานุคุณโปรดทรงสักวา เมื่อทรงลาผนวชแล้วจะเสด็จไปทรงสักวาที่ ไทหนัก โปรดให้ นิมนต์สุนทรภู่ไปบอกบทสักวาด้วยเสมอ ฉะนั้นสุนทรภู่คงจะย้ายจากวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามไป

อยู่ที่วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ในเวลาทีพระองค์เจ้าลักขณานุคุณทรงลาผนวชแล้วโดยพระองค์เจ้าลักขณานุคุณจะทรงชวนให้ไปอยู่ใกล้วังท่าพระ วังทีประทับของพระองค์เพื่อความสะดวกในการทีจะทรงให้ความอุปการะ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงกล่าวต่อไปว่า ในตอนนีสุนทรภู่คงจะไดแต่งหนังสือบทกลอนถวายอีกเช่น *กลอนเฉลิมพระเกียรติพระองค์เจ้าลักขณานุคุณ* (ยังไม่พบต้นฉบับ) *นิราศอิเหนา* และ *พระอภัยมณี* ซึ่งได้เริ่มแต่งไว้ตั้งแต่ในรัชกาลที ๒ แต่จะแต่งต่อไปถึงตอนใดนั้นไม่ปรากฏ ระหว่างนีสุนทรภู่คงจะลาสิกขาบทแล้วและได้ฟังพระบารมีเจ้านายพระองค์นีจนถึงเมื่อทรงสิ้นพระชนม์ในปี พ.ศ. ๒๓๗๘

ฉันท ขำวิไล มีความเห็นคล้ายตามทีสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงเล่าไว้ กล่าวคือ เห็นว่าเมื่อพระองค์เจ้าลักขณานุคุณสิ้นพระชนม์แล้ว สุนทรภูู่ขาดทีฟัง จึงลาสิกขาบทใน พ.ศ. ๒๓๗๘ นี แล้วกลับเข้าอุปสมบทอีกครั้งหนึ่ง เมื่อประมาณพ.ศ. ๒๓๘๓ ทั้งนี้โดยให้เหตุผลว่าสุนทรภูู่เคยมีความสัมพันธ์กับหญิงทีมีสามีแล้วคนหนึ่งชื่อ *ง้ว* ดังทีสุนทรภูู่กล่าวเป็นนัยไว้ใน *นิราศสุพรรณ* และ *มรคาพระประชม* ว่า

บางสะแกแลสล้างง้ว	ทิวราย
เวียงฝั่งดั่งฉัตรฉาย	แซมช้อย
ง้วไม่ไซ้ง้วสาย	ลวาทเช่น เห็นเอย
ง้วพทีแ่งน้อย	นิกหน้าอาลัย
ยามยลตันง้วป่า	หนาหนาม
นิกบาปวาวับหวาม	วุ่นแล้ว
คงจะปะง้วทราม	สวาทเมื่อ ม้วยแฮ
ง้วกับพมิแคล้ว	ชันง้วลิวสูง
งามเสงี่ยมเอี่ยมอ้อมเมื่อพริ้มพักตร์	ดูน่ารักเรือนผมก็สมผิว
แสนสุภาพรากับประนมนิ้ว	เหมือนโถมวังามราวกับชาววัง
ถึงย่านย่าสำปะทวนรวิญจวนจิต	เหมือนใจจิตทวนทบทลบหลัง
ไปลอบโลมโฉมเฉกทีเมฆบัง	เปรียบเหมือนนั่งแอบอุ้มทุกทุ่มโม่ง

ฉันท ขำวิไล กล่าวว่าความสัมพันธ์อย่างลักลอบระหว่างสุนทรภูู่กับหญิงชื่อ *ง้ว* นีจะไม่อยู่ในเวลาทีสุนทรภูู่ออกอุปสมบทในปีพ.ศ. ๒๓๖๗ เป็นแน่ เพราะใน *นิราศภูเขาทอง* อันเป็นนิราศเรื่องแรกนับแต่ทีสุนทรภูู่อุปสมบทยังมีความทีสุนทรภูู่กล่าววาทนไม่เคยต่างพร้อยในเรื่องคิดประเวณีเลย ดังนี้

ถึงบ้านงัวเห็นแดงวละสีวสูง
ด้วยหนามดกรวดดาตระตะตา
งัวนรกสิบหกองค์แหลม
ใครทำซู้คู่ท่านครั้นบรรลัย
เราเกิดมาอายุเพียงนี้แล้ว
ทุกวันนี้วิปริตผิดทำนอง

ไม่มีฝูงสัตว์สิงกิ่งพฤกษา
นิกก็น้ำกลั้วหนามขามขามใจ
ตั้งขวากแซมเสี้ยนแทรกแตกไสว
ก็ต้องไปป็นต้นนำชนพอง
ยังคลาศแคล้วครองตัวไม่มีหมอง
เจียนจะต้องป็นบ้างหรืออย่างไร

ฉะนั้น ถ้าสุนทรภู่บวชติดต่อกันมาจนถึงลาสิกขาบทในปีพ.ศ. ๒๓๘๕ ก็หมายความว่า สุนทรภู่ลักลอบมีความสัมพันธ์อย่างผิดประเวณีกับหญิงช้องวทั้ง ๆ ที่อยู่ในเพศบรรพชิต ซึ่งเป็นการ เหลือวิสัยว่าจะเป็นไปได้ สุนทรภู่คงจะลาสิกขาบทมาใช้ชีวิตอย่างฆราวาสอยู่ระยะหนึ่งตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๗๘ ระหว่างนี้ได้มีความสัมพันธ์กับหญิงช้องวดังกล่าวแล้ว และยังมีความสัมพันธ์กับหญิงอีกคน หนึ่งชื่อม่วง ซึ่งได้อยู่ด้วยกันจนมีบุตรชายคนหนึ่ง ดังที่สุนทรภู่ได้กล่าวถึงหญิงผู้นี้ไว้ใน *นิราศ สุพรรณ* และกล่าวถึงบุตรชายซึ่งยังเด็กไว้ใน *นิราศพระบรม* ว่า

บางม่วงทรวงเตว้าคิด
ม่วงเก็บมะม่วงสวน
ม่วงอันรินรัญจวน
ม่วงหม่อมหอมหวานหน้า

เคยชวน
สุกระยา
จิตไม่ ไคว่แย
เช่นเนื้อเจือจันทน์

จะออกช่องคลองโยงเห็นโรงบ้าน
โอ้แผ่นฟ้ามาดากถึงภาคพื้น
เจ้าหนูน้อยพลอยว่าฟ้าตกน้ำ
แมนแดนดินสิ้นฟ้าสุราลัย
โอ้ฟังบุตรสุดสวาทฉลาดเปรี้ยว
ถึงแขวงแควแลสีช้องวราย

เขาเรียกลานตากฟ้าค้อยพาสั้น
น่าจะยิบยิบเดือนไต้เหมือนใจ
ใครช่างด้ายกฟ้าขึ้นมาได้
จะเปล่าใจจริงจริงทั้งหญิงชาย
ต้องทำเนียบนิกไปก็ใจหาย
สะท้อนอายออกความเหมือนนามม่วง

และ

เห็นสูงสุดหยุดแลชะเง้อหงอน
ต่างอุตสาห์พยายามต้องตามกัน
สงสารสุดบุตรน้อยก็พลอยขึ้น
ประนมมือถือประทีปเทียนบูชา

ถึงมาตรแมนบรรลัยคงไปสวรรค์
ขึ้นถึงชั้นบนได้จิตใจมา
ไม่เมื่อยมันเหมือนผู้ใหญ่ไวยหนักหนา
ตั้งวันทาทักษิณด้วยยินดี

สำหรับการกลับเข้าอุปสมบทอีกครั้งหนึ่งในปี พ.ศ. ๒๓๘๓ นั้น ฉันทน์ ชาวไลสนันนิชฐาน ว่า ชีวิตฆราวาสของสุนทรภู่คงไม่เป็นปกติสุข ประจวบกับพี่ต๋ บุตรชายมีอายุครบบวชในบั้นนั้นพอดี

โดยกรมสมเด็จพระปรมาธิบดีชิโนรส ทรงเมตตาบวชให้ทั้งบิดาและบุตร ข้อสันนิษฐานนี้อ้างเค้า
ความจาก: พันพิลาป/ ที่ว่า

ถึงยากไร้ได้ฟังเหมือนหนึ่งแก้ว	พาผ่องแผ้วผิวพัศตร์ขึ้นอักโข
พระฤาษีที่ท่านช่วยชุบเสื่อโค	ให้เรื่องฤทธิอิสโรเดโชชัย
แล้วไม่เลี้ยงเพียงแต่ชุบช่วยอุปถัมภ์	พระคุณล้ำโลกาจะหาไหน
ช่วยชี้ทางกลางบ้ำให้คลลาไคล	หลิวชัยควาจีลาลา
แต่ละองค์ทรงพรตพระยศยิ่ง	เป็นยอดมิ่งเมืองมนุษย์น้สุดหา
จงไปบุญพูนสวัสดิ์วัฒนา	พระชันษาสืบยืนอยู่หมื่นปี*

ข้อสันนิษฐานของฉันทน์ ขำวิไลที่กล่าวมานั้นนับว่าน่าสนใจอย่างยิ่ง แต่ก็มิได้มีความชัดเจนพอที่จะเป็นข้อยืนยันว่าสุนทรภู่ได้ลาสิกขาบทในระยนั้น ส่วนเด็กที่สุนทรภู่กล่าวว่าจะติดตามไปพระปฐมเจดีย์ในนิราศพระปฐมนั้นก็พิจารณาได้อีกแง่หนึ่งว่า อาจเป็นบุตรบุญธรรมของสุนทรภู่เช่นเดียวกับกลั่นและซุบที่สุนทรภู่เลี้ยงเป็นบุตรบุญธรรมและได้กล่าวถึงไว้ในนิราศสุพรรณ กับ นิราศวัดเจ้าฟ้า โดยเฉพาะอย่างยิ่ง น่าสังเกตว่า สุนทรภู่ไม่เคยแสดงเค้าความไว้ ในนิราศเรื่องใด ๆ เลยว่าตนได้เคยอุปสมบทถึง ๒ ครั้ง ฉะนั้น สุนทรภู่จึงอาจจะมิได้ลาสิกขาบทแล้วกลับมาอุปสมบทใหม่เป็นครั้งที่สองตั้งข้อสันนิษฐานที่กล่าวมาแล้ว

ในระยะเวลาใกล้เคียงกับที่สุนทรภู่เดินทางไปวัดเจ้าฟ้าอากาศดังได้กล่าวมาแล้ว คือในปี พ.ศ. ๒๓๗๖ มีหลักฐานว่าสุนทรภู่ได้เดินทางไปวัดพระแท่นดงรัง กาญจนบุรี การเดินทางไปคราวนี้ สุนทรภู่จะได้เขียนนิราศบันทึกเหตุการณ์ไว้หรือไม่ ไม่มีผู้ค้นพบ** อย่างไรก็ตามมีผู้ร่วมเดินทางไปกับสุนทรภู่ผู้หนึ่งคือสามเณรกลั่น ได้แต่งนิราศเล่าเรื่องการเดินทางครั้งนี้ นิราศเรื่องนี้มีชื่อในฉบับสมุดไทยว่า นิราศไปพระแท่นเณรกลั่นคิด และม.จ.จันทร์จิรายุ รัชนี้ ทรงเรียกชื่อใหม่ว่า นิราศเณรกลั่น

สามเณรกลั่นระยะเวลาที่เดินทางไปพระแท่นดงรังไว้ในนิราศเรื่องนี้ว่า เดือนสี่ ปีมะเส็งซึ่งตรงกับ พ.ศ. ๒๓๗๖ ในปีนี้สุนทรภู่จำพรรษาอยู่ที่วัดใดไม่ปรากฏหลักฐาน เพียงแต่ทราบว่ายู่ใน

**ฉันทน์ ขำวิไล ให้คำอธิบายกลอนตอนหนึ่งว่า พระฤาษีนั้นสุนทรภู่หมายถึงกรมสมเด็จพระปรมาธิบดีชิโนรส ซึ่งเพียงแต่ช่วยบวชให้ แต่มิได้ให้จำพรรษาอยู่ที่วัดพระเชตุพนฯ ด้วยอาจจะทรงเกรงพระวาทศฤทธิพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงได้ทรงแนะนำให้สุนทรภู่ไปอยู่วัดราชบุรณะ ซึ่งสมเด็จพระวันรัตเจ้าอาวาสก็ทรงยินยอม สุนทรภู่จึงถวายพระพรทั้ง ๒ พระองค์

*นิราศพระแท่นดงรัง ซึ่งเคยเข้าใจกันว่าสุนทรภู่เป็นผู้แต่งนั้น ในปัจจุบันมีข้อวินิจฉัยเป็นที่แน่ชัดแล้วว่ามิใช่เป็นผลงานของสุนทรภู่ แต่เป็นของนายมี หรือหมื่นพรหมสมพัศกรซึ่งเป็นศิษย์ของสุนทรภู่

พระนครนี้เอง ผู้ร่วมเดินทางไปกับสุนทรภู่ในคราวนี้ นอกจากสามเณรกลั่นซึ่งสุนทรภู่อุปการะเป็น
บุตรบุญธรรมแล้วก็มีบุตรชายอีก ๒ คน คือตาบและพัด ในเวลานั้น พัดบวชเป็นสามเณรแล้ว ดัง
ความในนิราศเณรกลั่น ที่ว่า

ทุกวันนี้มีแต่ครูเอ็นดูเลี้ยง	ได้ฟังเพียงพุ่มโพธิ์สโมสร
พระคุณใครไม่ทำคุณพระสุนทร	เหมือนบิตรโดยจริงทุกสิ่งอัน

และ

กับตาบน้องสองทั้งพี่เณรพัด	ได้ตั้งสัจสิ้นรังเกียจไม่เด็ดฉันท
ทุกเข้าเย็นเป็นกำพร้าวเห็นหน้ากัน	เหมือนร่วมกรรมมารดาด้วยปรานี

จุดมุ่งหมายของการเดินทางครั้งนี้ก็เพื่อจะมานมัสการพระแท่นดงรัง เมื่อเสร็จธุระตามที่
ตั้งใจแล้วก็เดินทางกลับ ดังที่สามเณรกลั่นเล่าไว้ว่า

ถึงพระแท่นแสนสงัดเห็นวัดมี	ทั้งโบสถ์ที่ครอบพระแท่นแผ่นดินศิลา
กับต้นรังท่งคู้อยู่พร้อม	ดูยอดน้อมมาข้างแท่นที่แผ่นดินผา
ต่างชื่นชมโสมนัสยิ่งศรัทธา	ตามบิดาทักษิณด้วยยินดี
เข้าประตูดูแผ่นดินพระแท่นตั้ง	เหมือนบัลลังก์แลजारสวรรค์
ก่อนโลหิตคิดเห็นเช่นบาลี	อยู่ข้างที่พระแท่นเจ้าเข้านิพพาน

และ

เที่ยวชมรอบขอบอารามตามบิดา	แล้วเลยลัดทางมากกลางดง
ถึงท่าเรือเมื่อตะวันสายฉันทค่า	ได้กรวดน้ำแผ่ผลอาานิสงส์
ให้ดับโศกโลกธาตุฎาติวงค์	แล้วล่องลงมาทางหาเมืองราชบุรี

สุนทรภู่เคยเดินทางไปสุพรรณบุรีอย่างน้อยก็ ๒ ครั้ง ดังที่เล่าเหตุการณ์ไว้ ในนิราศสุพรรณ
และ ราวพินพิลาป/ ซึ่งในราวพินพิลาป/ เล่าไว้ตอนหนึ่งว่ามีผู้มาขโมยเรือไป ส่วนในนิราศสุพรรณ ซึ่ง
บันทึกเหตุการณ์ในการเดินทางอย่างละเอียดไม่มีกล่าวถึงเรื่องสุนทรภู่ถูกขโมยเรือเลย จึงเชื่อว่าการ
ไปสุพรรณที่กล่าวไว้ในนิราศ ๒ เรื่อง นี้จะเป็นคนละคราวกัน

สุนทรภู่จะเดินทางไปสุพรรณบุรี ในครั้งที่เล่าไว้ในนิราศสุพรรณ เมื่อใดไม่มีหลักฐานแน่
ชัด จับความได้ว่าเดินทางไประหว่างบวชเป็นพระภิกษุอยู่และมีอายุมากแล้ว ดังที่ได้กล่าวถึงตนเอง
อย่างยอมรับว่าเป็นผู้สูงอายุแล้วหลายตอนเช่น

บางบ่ารบ่ารุงแก้ว	กานดา
แก้วเนตรเชษฐาชรา	ร่างแล้ว
ถือบวชกรวดน้ำพา	พบชาติ อื่นเอย
ในชาตินี้พี่แคล้ว	ฉลาดค้างห่างสมร

สงสารบ้านวัดร้าง

เสียงแค้นนกหกไทย
อกพิที่เดียวโดย
เข้าเรื่องเมืองร้างเศร้า

และ

หนาวลมผ้าห่มแก้
หนาวที่ใจใครเลย
ยามรุ่งอรุณนอกเคย
ยามเฒ่าเปล้าทรวงแท้

แรมโรย

คำเช่า
ด้วยแก้ แม่เอย
โศกซำรำจวน

แม่เอย
จะแก้
เคียงคู่ อยู่แยะ
เที่ยวค้ำกลางดง

นอกจากนั้นในเวลาที่ไม่ไปสุพรรณครวณทั้งกลิ่นและพัดซึ่งติดตามสุนทรภู่ไปด้วยต่างก็
ลาสิกขาบทแล้ว * และอยู่ในวัยหนุ่มเต็มที ดั่งจะสังเกตได้จากโคลงที่เล่าถึงการตามล่าเสือของเด็ก
หนุ่มเหล่านั้นและการมีเด็กสาว ๆ มาสนใจทอดไมตรี ให้ต่อไป

นายรอดสอดรู้เท่า
มันมักกัดสัตว์กินเหยื่อ
มันหวงล่องโล่เรือ
หนูหนุ่มกุมมิดไม้
ละว้าเถื่อนสอดให้
หนุ่มแต่งแกงเผ็ดปรุง
กินข้าวเหล้ากะเหรียงมุง
เสรีจสรรพกับกะเหรียงล้อม

ร้องอ้อรอยพลอยชดกล้ม
แม่ลูกมุกฟูมยว
หมดเนื้อเพื่อโทรมพรว
กอดหนุ่มอ้อมหนูน้อย
เจ้าของร้องรับให้
หนุ่มหนุ่มชุ่มชื่นบาน
ชื่นผั่งนั่งสำราญ
สาวรุ่นวุ่นเวียนเฝ้า

เหล่าเสือ
ละไว้
รอดนะ แวะแยะ
มุงเหยียงแทงเสือ
ใส่กระบุง
เปราะพร้อม
มองปาก อยากรแยะ
กะทะลิ่มชิมแกง
หนุ่มสาว
ยิดย้อย
พร้ออ้อย น้อยๆ
น้ำได้ไว้ผิว
ได้การ
บ่เศร้า
วานได้ ไทรเอย
ผั่งน้ำชำเลื่อง

* เมื่อก่อนไปวัดเจ้าฟ้าอากาศ พักบวชเป็นสามเณร ส่วนกลิ่นจะบวชหรือไม่ ไม่ปรากฏชัดเจน และเมื่อไป
พระแท่นดงรังทั้งพักและกลิ่นค้างก็บวชเป็นสามเณรทั้งคู่

ลูกลาวสาวรุ่มร้อง	ทักทาย
เรือที่มีสิ่งขาย	ข้อยให้
ลูกเราเหล่าหนุ่มอาย	แอบเด็ก เล็กแสบ
สอนกระซิบตาบให้	ว่าชื่อหรือจำ
หนูพัดพัดพลอดลื้อ	เลียนลาว
มีหมากอยากสู่ว้าว	สิ้นแล้ว
บ้านเจ้าข้าวเหนียวขาว	ขายมั่ง กระจมั่งแม่
ดาบห้ามถามหาแห้ว	แห่งนี้มีฤ]
ลาวไปไทยพี่น้อง	มองเมียง
มีดคำทำร้ายเรียง	เลาะร่าน
กลิ่นซุบอุบอับเอียง	กระแอมแอบ แอบเอย
ขอหมากปากสันสะท้าน	หดท้อย่อหญิง
ราตรีพี่น้องอ่อน	เอ็นดู
ขันใหญ่ใส่หมากพลู	นาบให้
แห้วเลือกเมื่อกลัวพู่	พักรับ กลับแฮ
จะส่งมั่งไม่ได้	เคียดน่าด่าดี

ใน*นิราศสุพรรณ* มีโคลงหลายบทที่สื่อให้เห็นว่าอารมณ์ของผู้แต่งค่อนข้างปลอดโปร่งแจ่มใส เมื่อเปรียบเทียบกับ*นิราศภูเขาทอง* และ*ราชนิพนธ์* ซึ่งสุนทรภู่แต่งขณะที่กำลังคับแค้นใจ จะเห็นว่ามี ความแตกต่างกันมาก ฉะนั้นจึงน่าจะเชื่อได้ว่าสุนทรภู่จะมีได้เดินทางไปสุพรรณบุรีและแต่ง*นิราศสุพรรณ* ในเวลาที่กล่าวไว้ใน*ราชนิพนธ์** แต่คงจะไปสุพรรณบุรี ในคราวที่แต่ง*นิราศ* ในระยะเวลาระหว่าง ปี พ.ศ. ๒๓๗๗ ถึง พ.ศ. ๒๓๘๐ ซึ่งเวลานั้นสุนทรภู่จำพรรษาอยู่ที่วัดใดวัดหนึ่งในพระนคร ส่วนเรื่อง ที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงรับฟังพระยาธรรมปรีชา (บุญ) ซึ่งเคยบวชและจำพรรษา อยู่ที่วัดเทพธิดาพร้อมกับสุนทรภู่เล่าถวายว่าสุนทรภู่แต่ง*นิราศสุพรรณ* ในขณะที่อยู่วัดเทพธิดานั้น ก็อาจพิจารณาได้ว่า เมื่อสุนทรภู่กลับจากสุพรรณบุรีแล้วก็คงจะแต่ง*นิราศสุพรรณ* เรื่อยมา โดยเหตุที่

* ความใน*ราชนิพนธ์* ก่อนหนึ่งกล่าวว่าในระหว่างที่อยู่วัดเทพธิดานั้น สุนทรภู่ได้เคยเดินทางไปธุดงค์ที่ ไก่ ที่หนึ่งในปีฉลูซึ่งตรงกับ พ.ศ. ๒๓๘๔ จึงมีผู้เข้าใจว่าสุนทรภู่ไปสุพรรณครั้งที่แล้วไว้ใน*นิราศสุพรรณ*ในปี พ.ศ. ๒๓๘๔ ขณะอยู่ที่เทพธิดา ความใน*ราชนิพนธ์* ก่อนนี้คือ

ถึงเกียนยี่มีเทศน์สมเพชพักตร์	เหมือนสงวักรู้ว่าบฏสิ้นสูญหาย
สู่ช่อนหน้าผ้าผืนสะอื้นอาย	จนถึงปลายปีฉลูมีธูระ
ไปทางเรือเหลือสลก้วยปลดเปลื้อง	ระคางเคื่องช้องชกักกัสนะ

สุนทรภู่ไม่สันทัดในการแต่งโคลงผสมกับความพยายามที่จะแต่งโคลงเรื่องนี้อย่างดีที่สุดในท่าที่จะทำได้ ประการหนึ่ง และอีกประการหนึ่งนิราศเรื่องนี้มีความยาวถึง ๔๖๒ บท ซึ่งนับว่ายาวมาก สุนทรภู่ จึงคงจะใช้เวลาแต่งอยู่นานพอสมควร แม้เมื่อย้ายมาอยู่ที่วัดเทพธิดาแล้วก็คงมีการขัดเกลา แก้ไข และต่อเติมบางบทบางตอนให้เป็นที่พอใจยิ่ง ๆ ขึ้น พระยาธรรมปรีชา (บุญ) ซึ่งขณะนั้นบวชอยู่ที่ วัดเทพธิดาได้เห็นจึงเล่าถวายสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพไปเช่นนั้น

ในนิราศสุพรรณ มีความบอกไว้ชัดเจนว่า สุนทรภู่เดินทางไปสุพรรณบุรีเพื่อจะค้นหา อยุธยาพัฒนาเป็นสำคัญ แต่ไม่ประสบผลสำเร็จตามที่มุ่งหวัง สุนทรภู่จึงกล่าวไว้ในตอนท้าย ๆ ของนิราศ เรื่องนี้เป็นการดักเตือนบุตรหลานมิให้คิดแสวงหาอยุธยาพัฒนาอีกต่อไปว่า

โคลงแทนแผนที่ข้าง	ทางสุพรรณ
เที่ยวเล่นเป็นสำคัญ	เขตคัง
ไร่นาป่าปลายจัน—	ท ประเทศ ทุเรตเอย
เขาลำธารทุ่ง	ถิ่นละว้าป่าโขลง
หวังไว้ให้ลูกเต้า	เหล่าหลาน
รู้เรื่องเปลืองบ่วยการ	เกิดร้อน
อายุวันชนะชานาน	นี้พ่อ ขอเอย
แรมปรอทยอดยากซ่อน	คิดไว้ให้จำ

ความในรำพันพิลาป/ ระบุว่าสุนทรภู่ได้มาอยู่ที่วัดเทพธิดาในปี พ.ศ. ๒๓๘๒ หรือ พ.ศ. ๒๓๘๓ เป็นต้นมา จึงพอลำดับเรื่องราวในช่วงเวลานี้ได้ว่า นับตั้งแต่สุนทรภู่จำพรรษาอยู่ที่วัดพระเชตุพน-วิมลมังคลาราม และเดินทางไปวัดเจ้าฟ้าอากาศในปี พ.ศ. ๒๓๗๕ แล้ว หลังจากนั้นจะได้ย้ายไปอยู่ที่วัดอื่นหรือไม่ ไม่ปรากฏหลักฐานเป็นที่แน่ชัด แต่ต่อมามีเหตุต้องย้ายจากวัดที่อาศัยอยู่เดิมมาอยู่วัดเทพธิดา ดังความที่กล่าวไว้ใน *รำพันพิลาป/* ว่า

เป็นควรวเคราะห์ก็ต้องจากพรากวิหาร	กลัวพวกพาลผู้ร้ายจ้ายัยหนี
อยู่วัดเทพธิดาด้วยบารมี	ได้ผ้าปีบิจัยไทยทาน

จากข้อความดังกล่าวนี้ ทำให้เข้าใจได้ว่า กรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ* ได้ทรงอุปการะสุนทรภู่ ในระยะที่มาจำพรรษาอยู่ที่วัดเทพธิดานี้ กล่าวกันว่าเหตุที่กรมหมื่นอัปสรสุดาเทพทรงเมตตาอุปการะ สุนทรภู่ นั้น เพราะได้ทรงหนังสือเรื่อง *พระอภัยมณี* แล้วทรงพอพระทัย และทรงเห็นว่าเรื่องที่แต่งไว้

* กรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ พระนามเดิมว่า พระองค์เจ้าหญิงวิลาส ทรงเป็นพระพี่นางร่วมพระชนม์กับ พระองค์เจ้าลักขณานุคุณ ประสูติเมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๔ ด้รับการสถาปนาให้ทรงกรมในปี พ.ศ. ๒๓๘๑ ประชวร พระโรคสิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๘ ขณะที่สุนทรภู่แต่ง *รำพันพิลาป/* นั้นทรงมีพระชนมายุ ๓๐ พรรษา

ยังไม่จบจึงโปรดให้สุนทรภู่แต่งต่อนำขึ้นถวายเดือนละ ๑ เล่มสมุดไทย นอกจากนั้นก็อาจมีหนังสือที่สุนทรภู่แต่งต่ออีกเรื่องหนึ่ง คือ *สิงห์ไกรภพ* กับที่แต่งขึ้นใหม่ในตอนนั้นคือ *เรื่องลักษณวงศ์* และ *สุภาสิตไทย* หรือที่เรียกกันว่า *สุภาสิตสอนหญิง* แต่เรื่อง *สุภาสิตสอนหญิง* นี้ ในปัจจุบันมีผู้ตั้งข้อสังเกตหลายท่านว่าจะไม่ใช่ผลงานของสุนทรภู่ หากแต่เป็นผลงานของกวีอีกผู้หนึ่งซึ่งบังเอิญมีนามว่า “ภู่” เหมือนกัน แม้ว่าข้อสังเกตนี้จะมีได้มีการอ้างหลักฐานยืนยันอย่างหนักแน่นเช่นเรื่อง *นิราศพระแท่นดงรัง* แต่ก็น่ารับฟังและน่าที่จะศึกษาค้นคว้ากันต่อไป

เมื่อสุนทรภู่จากวัดที่อยู่เดิมมาอยู่วัดเทพธิดาดังกล่าวแล้ว ปรากฏว่าอยู่อย่างสงบสุขได้เพียง ๒ พรรษา ก็เกิดเรื่องคับแค้นใจอย่างใดอย่างหนึ่ง แต่สุนทรภู่ก็ยังคงวังร่ออยู่ ยังไม่คิดจะย้ายออกไป แต่เมื่ออยู่ต่อไปเหตุการณ์ก็ยังไม่ดีขึ้นจนถึง ปี พ.ศ. ๒๓๘๔ สุนทรภู่ได้เดินทางไปธุระที่แห่งใดแห่งหนึ่ง ครั้นกลับมาจึงได้ตัดสินใจที่จะย้ายออกจากวัดเทพธิดา ดังที่กล่าวไว้ใน *ร่ำพันพิลาป* ว่า

ไปทางเรือเหลือสลดด้วยปลดเปลื้อง	ระคางเคื่องข้องขัดตัดสละ
ลิ้มวันเดือนเขื่อนเฉยแกลังเลยะ	เห็นแต่พระอภัยพระทัยดี
ช่วยแจวเรือเกือหนุนทำบุญด้วย	เหมือนโปรดช่วยชูหน้าเป็นราศี
กลับมาถึงฝั่งมาจับอยู่กับกระฎี	ทำรังที่ทิศประจิมริมประตู
ต้องขัดเคื่องเรื่องราวด้วยครวครวเคราะห์	จวบจำเพาะสุรียาถึงราหู
ทั้งบ้านทั้งวังวัดเป็นศัตรู	แม้ขึ้นอยู่ยากเย็นจะเห็นใคร

สุนทรภู่ไม่ได้เล่าถึงสาเหตุที่ทำให้ตนตัดสินใจย้ายจากวัดเทพธิดา คงกล่าวเป็นใจความกว้าง ๆ ว่า เป็นครวครวเคราะห์ของตนจึงทำให้เกิดเรื่องเดือดเนื้อร้อนใจเท่านั้นเอง แต่จากเนื้อความใน *ร่ำพันพิลาป* เกือบตลอดเรื่องมีความที่สุนทรภู่กล่าวเป็นเงื่อนงำว่าสุนทรภู่ใฝ่รักกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ ประกอบกับมีศัตรูเป็นเสี้ยนหนามอีกด้วย จึงคิดย้ายจากวัดเทพธิดา

ความที่สุนทรภู่กล่าวเป็นเชิงเปิดเผยความในใจที่ใฝ่รักกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพนั้นเริ่มต้นด้วยเรื่องที่สุนทรภู่อ้างว่าเป็นความฝันของตน กล่าวไว้ในความฝันนั้นได้พบเทพธิดา เมื่อเทพธิดานั้นจากไปก็ใฝ่ฝันถึงด้วยความรักใคร่ผูกพัน และสุนทรภู่ได้เปรียบเทพธิดาที่ใฝ่ปองนั้นด้วยว่าเหมือนดอกปาริชาติในสวรรค์ ดังนี้

ซึ่งสั่งให้ไปสวรรค์หรือชั้นชา	จะมรณาในปีนี้เป็นปีชาล
แม้เหมือนปากกอยากใคร่ตายวิมาน	ขอพบพานภคินีของพี่ยา
ยังนึกเห็นเช่นโฉมประโลมโลก	ยิ่งเศร้าโศกแสนสวาทปรารธนา
ได้แนบชมสมคะเนสักเวลา	ถึงชีวม้วยไม่อาลัยเลย

อยู่หลังคตหลังคตพลาไปฟากฟ้า
ถึงชาตินี้ที่มีบุญไม่เคย
แม้รู้เหาก็จะได้ตามไปด้วย
เสมอเนตรเชษฐาเวลานอน
สายสุดใจไม่หลับรับขวัญ
ประโลมแก้วแววตาสุดดวง
ยามกลางวันบรรทมจะชมโฉม
แม้ไม่ยิ้มหงิมเหงาจะเล่านิยาย

และ

ศตบคำจำขึ้นจะยืนแก้ว
ทรงบึกษาการเวกแผ่เมฆเรียง
เหมือนบุปผาปาริกชาติขึ้น
ด้วยเดชพระกุศลให้หล่นลอย

ให้คืนโดยโหยหานิจจาเอ๋ย
ขอชื่นเชยชาติหน้าด้วยอาวรณ์
สู่มอควัยมิได้ทั้งมิ่งสมร
จะกล่าวกลอนกล่อมประทับไว้กับทรวง
ร้องโอดพันพิศซาช้ำลูกหลวง
ให้อุ่นทรวงไสยาสน์ไม่คลาดคลาย
ขับประโลมช่างที่พิศวิถวาย
เรื่องกระด่ายด้นค่อมเหลือมูมาม

แล้วคลาดแคล้วคลับคล้ายเคลิ้มหายเสียง
จึงหมายเสียงวาสนาอุตสำหรับคอย
สุดจะยืนหยิบได้มีไม้สอย
ลงมาหน่อยหนึ่งเถิดนะจะประคอง

จากข้อความข้างต้นและพิจารณาความแวดล้อมอื่น ๆ อีกหลายตอน ทำให้เข้าใจได้ว่า เทพธิดาในฝันของสุนทรภู่ก็คือกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ ซึ่งทรงอุปถัมภ์วัดเทพธิดาอยู่นั่นเอง ส่วนกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพจะทรงทราบเรื่องความอิจฉาของสุนทรภู่หรือไม่ไม่ทราบแน่ชัด แต่ก็น่าสงสัยว่าอาจจะทรงได้ยินระแคะระคายมาบ้าง และบางทีอาจถึงกริ้วสุนทรภู่ ไม่ทรงเมตตาประทานความอุปการะต่อไป สุนทรภู่จึงแสดงความร้อนตัวร้อนใจว่าตนหมดบุญวาสนา ไร่ที่พึ่งจนไม่อาจอยู่วัดเทพธิดาต่อไปได้ นอกจากนี้ยังมีความตอนหนึ่งที่สุนทรภู่กล่าวเป็นเชิงพ้อว่า ตนเปรียบเหมือนนายศรี ซึ่งในเวลาถึงงานจะต้องใช้ก็ได้รับการเอาใจใส่เป็นอย่างดี แต่เมื่อหมดความจำเป็นก็ถูกทอดทิ้งเป็นใบดองที่ไร้ค่า ความตอนนี้นั้นชวนให้คิดว่า บางทีสุนทรภู่อาจจะพ้อกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพว่าเมื่อตนแต่งพระอภิษมณีนถวายแล้วก็ไม่ทรงเมตตาตนต่อไป

เหมือนนายศรีมีงานท่านถนอม
พอเสร็จกิจการท่านเอาลงทั้งคงคา

เจิมแป้งหอมน้ำมันจันทร์ทรรษา
ต้องลอยมาลอยไปเป็นใบดอง

สุนทรภู่แต่ง *รำพันพิลาป* ในเดือนแปด พ.ศ. ๒๓๔๕ หลังจากนั้นไม่นานนักก็คงย้ายออกจากวัดเทพธิดา ในขั้นแรกสุนทรภู่คงไม่มีความคิดที่จะลาสิกขาบทยแต่เวลานั้นจึงมิได้แสดงเจตนาว่าจะลาสิกขาบทยไว้ใน *รำพันพิลาป* เลย อีกทั้งยังมีความตอนหนึ่งที่แสดงความตั้งใจของสุนทรภู่ในขณะนั้นว่ายังคิดที่จะอยู่ในสมณเพศต่อไป แต่สุนทรภู่อาจจะเปลี่ยนความตั้งใจนั้นเสียก็ได้ โดยลาสิกขาบทยในเวลาใดเลย หรืออาจจะยังอยู่ในเพศบรรชิตแล้วย้ายไปอยู่ที่วัดหนึ่งแล้วจึงลาสิกขาบทยในเวลา

ต่อมา จะอย่างไรก็ตาม เมื่อลาสิกขาบทแล้วสุนทรภู่ก็ได้รับพระกรุณาจากสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ โปรดให้สุนทรภู่ไปอยู่ที่พระราชวังเดิมที่ประทับของพระองค์ในขณะนั้น ส่วนที่สุนทรภู่ลาสิกขาบทนั้นจะเป็นด้วยสมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ทรงอาราธนาเพื่อจะทรงอุปถัมภ์ หรือสุนทรภู่จะลาสิกขาบทด้วยความสมัครใจของตนเองก่อนแล้วจึงได้มีโอกาสได้รับพระกรุณาในเวลาต่อมา ไม่ทราบแน่ชัด

ในระหว่างที่อยู่ในอุปการะของสมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ สุนทรภู่ได้เดินทางไปนมัสการพระปฐมเจดีย์ที่นครปฐม และแต่งนิราศพระปฐม เล่าเรื่องการเดินทางในครั้งนั้นด้วย สุนทรภู่คงจะเดินทางไปพระปฐมเจดีย์เมื่อเวลาไม่เกินพ.ศ. ๒๓๔๘ อันเป็นปีที่กรมหมื่นอภัยสุดาเทพสิ้นพระชนม์ เพราะมีเนื้อความในนิราศเรื่องนี้หลายตอนที่ชวนให้เข้าใจว่าสุนทรภู่กล่าวเป็นนัยขาด-พิงถึงพระองค์ และมีตอนหนึ่งที่กล่าวถวายพระพรถึงพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว และกรมหมื่นอภัยสุดาเทพว่า

ถึงล่วงแล้วแก้วเกิดกับบุญฤทธิ์	ยังช่วยปิดปกอยู่ไม่รู้สูญ
สิ้นแผ่นดินทinkerจรรจำรูญ	ให้เพิ่มพูนพอสว่างหนทางเดิน
ตั้งจินดาหัดดวงช่วงทวิป	ได้ชุบชีพช่วยทุกข์เมื่อฉุกเฉิน
เป็นทำนุอุปถัมภ์ไม่กำเกิน	จงเจริญเรียงวงศ์ทรงสุธา
อนึ่งน้อมจอมนิกรอภัยสรวราช	บำรุงศาสนาสงฆ์ทรงศึกษา
จงใหญ่ล้นพูลสวัสดิ์วัฒนา	ชนมาหมั่นแสนอย่าแค้นเคือง

การไปพระปฐมเจดีย์ครั้งนี้ สุนทรภู่ร่วมเดินทางไปกับบุคคลอื่น ๆ หลายคนมีทั้งเด็กและผู้ใหญ่ รวมทั้งบุตร ๒ คนคือตาบคนหนึ่ง และอีกคนหนึ่งสุนทรภู่เรียกว่าหนูน้อย ซึ่งจะเป็นบุตรแท้ ๆ หรือบุตรบุญธรรมไม่อาจทราบได้ เมื่อเดินทางผ่านวัดระฆัง สุนทรภู่ได้กล่าวถึงน้องสาว ๒ คนคือ จิมกับนิ่มว่าถึงแก่กรรมเสียแล้ว และได้มาปลงศพที่วัดนี้ นอกจากนั้นยังได้กล่าวถึงหญิงที่เคยมีความสัมพันธ์กับคนอีกหลายคนซึ่งส่วนใหญ่ถึงแก่กรรมไปแล้ว

เมื่อสุนทรภู่เดินทางไปถึงวัดพระปฐม และได้ขึ้นนมัสการพระปฐมเจดีย์แล้วจึงเดินทางกลับ

ครั้นถึงปลายปีพ.ศ. ๒๓๔๘ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคต สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์เสด็จขึ้นเสวยราชสมบัติทรงพระนามว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ สถาปนาสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ เป็นพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์จึงเสด็จย้ายจาก

พระราชวังเดิมไปประทับที่พระราชวังบวรสถานมงคล และทรงแต่งตั้งให้สุนทรภู่เป็นพระสุนทรโวหาร เจ้ากรมอาลักษณ์ฝ่ายพระบวรราชวัง ดังที่ตามบุตรชายของสุนทรภู่แต่งกลอนเพลงยาวเล่าไว้ว่า

ถึงพระราชวังบวรสะท้อนจิต	คะนึงคิดถึงบิดาน้ำตาไหล
พระปิ่นเกล้าเจ้าสุธานีกล้าย	เสด็จไปสู่ที่นฤพาน
เคยชูปเลียงบิดามาแต่ก่อน	ให้เป็นทีพระสุนทรโวหาร
ทั้งเบี้ยหวัดผ้าขมิ้นประทาน	พระโปรดปรานชูปเลียงเป็นเพียงธรรม์

ในระหว่างที่รับราชการอยู่ ณ พระบวรราชวังนี้ กล่าวกันว่า สุนทรภู่แต่งหนังสืออีก ๒ เรื่องคือ *บทละครเรื่องอภัยนุราช* ซึ่งแต่งถวายพระองค์เจ้าดวงประภา พระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเรื่องหนึ่ง กับ *เสภาพระราชพงศาวดาร* ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้แต่งอีกเรื่องหนึ่ง นอกจากนี้ยังมีบทเห่สำหรับกล่อมเจ้านายที่ยังทรงพระเยาว์ซึ่งแต่งในตอนนี้อีก ๔ เรื่องคือ *บทเห่เรื่องจันประบัว เรื่องกากี เรื่องพระอภัยมณี* และ *เรื่องโคบุตร* ดังปรากฏว่าสมัยนั้นบทเห่กล่อมของสุนทรภู่ใช้กล่อมบรรทมเจ้านายทั่วทั้งพระราชวัง

สุนทรภู่อับราชการเป็นที่พระสุนทรโวหารอยู่ ๕ ปี จนถึงพ.ศ. ๒๓๓๘ ก็ถึงแก่กรรม ขณะนั้นมีอายุ ๖๙ ปี

สรุปประวัติของสุนทรภู่

- พ.ศ. ๒๓๒๘ เกิด บิดามารดาหย่าร้างกัน บิดากลับไปบวชอยู่ที่เมืองแกลงซึ่งเป็นบ้านเดิม มารดาได้สามีใหม่แล้วเข้าไปเป็นแม่นมของพระธิดาในพระราชวังหลัง สุนทรภู่อาศัยอยู่กับมารดาที่นั่น และได้ถวายตัวเป็นข้าในพระราชวังหลัง เมื่อเติบโตถึงวัยศึกษาเล่าเรียนได้เข้าเรียนที่วัดชีปะขาว พอโตเป็นหนุ่ม ได้เป็นเสมียนในกรมพระคลังสวน ลอบรักใคร่กับหญิงชื่อจันในพระราชวังหลัง และถูกลงอาญาจองจำเพราะเรื่องนี้
- พ.ศ. ๒๓๕๐ พ้นโทษ เดินทางไปหาบิดาที่เมืองแกลง แต่ง *นิราศเมืองแกลง* เมื่อกลับมาแล้วได้ถวายตัวเป็นมหาดเล็กของพระองค์เจ้าปฐมวงศ์ และได้แต่งงานกับหญิงชื่อจัน ต่อมาเกิดโกรธเคืองกับภรรยา ตามเสด็จพระองค์เจ้าปฐมวงศ์ไปพระพุทธบาท แต่ง *นิราศพระบาท* กลับมาก็มิได้อยู่ร่วมกับภรรยาและเลิกร้างกันไปในที่สุด หลังจากนั้นได้เดินทางไปเพชรบุรีและหัวเมืองต่าง ๆ บางทีอาจจะไปร่วมงานกับคณะละครนายบุญยัง
- พ.ศ. ๒๓๕๖ เดินทางกลับเข้าพระนคร หลังจากนั้นไม่กี่ปีได้เข้ารับราชการในวังหลวง ได้เป็นขุนสุนทรโวหาร ระหว่างนี้มีบุตร ๒ คน ต้มสุราจัด ถูกจำคุก และเริ่มแต่ง *พระอภัยมณี* แต่ภายหลังพ้นโทษ มีเรื่องทำให้สมเด็จฯ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ทรงขุ่นเคืองพระทัย

- พ.ศ. ๒๓๖๔ เป็นครูสอนหนังสือสมเด็จพระเจ้าฟ้าอาภรณ์ แต่ง*สวัสดิกษา สิงหไกรภพ* และคงจะแต่ง*เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน* ตอนกำเนิดพลายงามด้วย
- พ.ศ. ๒๓๖๗ ออกบวช ท่องเที่ยวไปตามหัวเมืองต่าง ๆ ระยะเวลาหนึ่งแล้วกลับมาจำพรรษาอยู่ที่วัดราช-
บูรณะ
- พ.ศ. ๒๓๖๘ ไปวัดกุฎีเขาทอง แต่ง*นิราศกุฎีเขาทอง* กลับมาอยู่ที่วัดอรุณราชวราราม
- พ.ศ. ๒๓๖๙ เป็นพระอาจารย์ถวายพระอักษรสมเด็จพระเจ้าฟ้ากลางและสมเด็จพระเจ้าฟ้าปิ๋ว แต่งเพลง-
ยาวถวายโอรส
- พ.ศ. ๒๓๗๔ ไปเพชรบุรี แต่ง*นิราศเมืองเพชร*
- พ.ศ. ๒๓๗๕ ไปวัดเจ้าฟ้าอากาศ แต่ง*นิราศวัดเจ้าฟ้า* กลับมาจำพรรษาอยู่ที่วัดพระเชตุพนวิมลมัง-
คลาราม พระองค์เจ้าลักขณานุคุณทรงให้ความอุปการะ และต่อมาอาจย้ายไปอยู่ที่วัด
มหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ ระหว่างนี้คงจะแต่ง*นิราศอินเหนา* และ *พระอภัยมณี* ต่อ
จากที่แต่งไว้ในรัชกาลที่ ๒
- พ.ศ. ๒๓๗๖ เดินทางไปวัดพระแท่นดงรังกับบุตรบุญธรรมชื่อสามเณรกลิ่น ต่อมาเดินทางไปสู่พรรณ
แต่ง*นิราศสุพรรณ*
- พ.ศ. ๒๓๘๓ มาอยู่ที่วัดเทพธิดา กรมหมื่นอัปสรสุดาเทพทรงอุปการะ ขณะอยู่ที่วัดนี้ได้เดินทางไป
หัวเมืองอีก แต่ง*พระอภัยมณี* ต่อ และคงแต่ง*สิงหไกรภพ* (ตอนจบ) กับ *ลักษณวงศ์*
ในตอนนั้น
- พ.ศ. ๒๓๘๕ ตัดสินใจย้ายจากวัดเทพธิดา แต่ง*ร่ำพันพิลาป* แล้วจึงลาสิกขาบทในเวลาต่อมา เดินทาง
ไปนมัสการพระปฐมเจดีย์ แต่ง*นิราศพระปฐม* ตอนนั้นสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุน-
อิศเรศรังสรรค์ทรงรับอุปการะ
- พ.ศ. ๒๓๘๘ รับราชการเป็นพระสุนทรโวหาร เจ้ากรมอาลักษณ์ฝ่ายบวรราชวัง แต่ง*บทละครเรื่อง*
อภัยนุราช *เสภาพระราชพงศาวดาร* และบทเห่กล่อมอีก ๔ เรื่องคือ *บทเห่กล่อม*
เรื่องจับระบำ *เรื่องกากี* *เรื่องพระอภัยมณี* และ *เรื่องโคบุตร*
- พ.ศ. ๒๓๙๔ ถึงแก่กรรม